

BJØRNEREMSFUNDET

FORHISTORISKE HULEFUND FRA MIEN I ROMSDALEN

AV

A. NUMMEDAL

DET KGL. NORSKE VIDENSKABERS SELSKABS SKRIFTER 1912. NR. 12

AKTIETRYKKERIET I TRONDHJEM

1913

Hr. viceinspektør Herluf Winge har undersøkt og bestemt det betydelige knokkelmateriale fra hulene paa Mien. Jeg ber ham herved motta min ærbødige og hjertelige tak.

Likeledes takker jeg herrerne direktør Wleügel og landbruks-skolelærer Kaldhol. Den første har bistaaet mig med en kemisk undersøkelse, og den anden har hjulpet mig med bestemmelsen av nogen skjæl og desuten levert et bidrag om Bjørneremsfundets geologiske alder.

En særlig tak retter jeg til adjunkt Ryssdal, som deltok i utgravningen, og som paa forskjellige maater har hjulpet mig med beskrivelsen av fundet.

Sidst, men ikke minst, takker jeg bestyreren av Trondhjems Museums oldsaksamling, hr. overlærer K. Rygh, som overdrog mig undersøkelsen av Bjørneremsfundet, og som ellers ved saa mange anledninger har bistaaet mig med raad og daad.

A. Nummedal.

Sommeren 1911 besøkte jeg Romsdalsøene for at efterspore stenalder. Paa veien mellem Misund og Bjørnerem paa Mien kom jeg i snak med Peder Bjørnerem, og han kunde fortælle mig at der paa Bjørnerem fandtes to større huler, Sauehelleren og Gjeithelleren. Videre fik jeg vite at der i Sauehelleren hadde været et tykt lag av sauegjødsel, som nylig var kjørt bort, og at der paa bunden av dette var bemærket kul og aske; men ellers trodde han ikke at der var fundet noget som kunde tyde paa at hulen hadde tjent som bosted for mennesker. Efter Peder Bjørnerems beskrivelse fandt jeg let hulene, og jeg fik straks visshet for at Sauehelleren hadde været bebodd, da et par stik med graveskeeen bragte frem i dagen, skjæl, benstumper, kul og et litet lerkarskaar. Ogsaa i Gjeithelleren saaes enkelte skjæl og benstykker; men et tykt møklag laa her urørt, hvorfor det var vanskelig at paavise noget kulturlag. Foruten disse to kjendte huler fandt jeg en tredje meget mindre hule som viste sikre merker paa at ha været benyttet som bosted. Fundet meldte jeg til Trondhjems Museum, som overdrog det til mig at undersøke hulene nærmere næste sommer. Sammen med adjunkt Ryssdal foretok jeg saa i begyndelsen av juli 1912 utgravninger; men da kun en kort tid stod til vor raadighet, blev bare den mindste hulen og en liten del av Sauehelleren undersøkt. Nærværende beretning om undersøkelsens gang og resultater maa derfor betragtes som foreløbig.

Øen Mien ligger omtrent 3 mil vestsydvest for Molde. Grænsen mellem Romsdalen og Søndmør gaar fra gammel tid midt over øen, og herav forklarer man navnet Mien, gammel form Miðja, som betyr noget som ligger i midten. Navnet kan ogsaa have sin grund deri at øen ligger mellem Otterøen og Drønen, adskilt fra begge ved smale sund (N.G. bd. XIII, s. 307). Mien er omtrent 14 km² stor. Den sydvestlige del av øen (8 km²) hører til Vatne i Søndmør, den nordøstlige del hører til Akerø i Romsdalen. Grænsen gaar over Bløkallen. Den midtre og største del av øen er høit land med flere smaa topper. Den høieste er Bløkallen 511 m. Sydkysten er smaaakupert med nogen be-

bygning. Rundt den øvrige del av øen er der en strandflate. Paa vestsiden er denne bred, for en stor del myrlændt og ubebodd; paa østsiden er strandflaten smalere med nogen gaarder og pladser. Overgangen fra den midtre, høie del av øen til strandflaten er meget brat; paa flere steder gaar den over i lodrette styrtninger; særlig er det tilfældet paa vestsiden. Øen er nu saa godt som træbar, kun paa sydsiden er der litt krat.

Den nordligste gaard paa øen er Bjørnerem. I dennes utmark, omtrent 1200 m. søndenfor husene og paa vestsiden av fjeldet, ligger de ovennævnte huler. Fjeldvæggen som søndenfor hulene gaar fra syd mot nord, gjør her en indbugtning, idet

Fig. 1

den først bøier mot øst for saa at fortsætte i nordøstlig retning. Ved foten av fjeldet i denne indbugtning av fjeldvæggen har man hulene. Vedfødiede situationsbillede (fig. 1) vil vise hvorledes hulerne ligger i forhold til hverandre. Nordligst har vi Sauehelleren (1) med sin aapning vendende mot nordvest. Omtrent 80 m. sydvest for Sauehelleren og i noget større høide over havet har vi Gjeithelleren (2) med aapningen ogsaa mot nordvest. En 20—30 m. vestenfor Gjeithelleren, i samme høide som Sauehelleren, har vi den mindste heller, som jeg har kaldt Lillehelleren (3); dens aapning vender mot nordøst. Høiden over havet er ikke maalt; men jeg antar at Sauehelleren og Lillehelleren

ligger mellem 20 og 30 m. o. h. og at Gjeithelleren ligger omkring 10 m. høiere. Nedenfor hulene er der to bugter som er skilt ved en smal tange som kaldes Havneneset. Paa nordsiden av denne, indenfor nogen smaaøer og skjær, er der en god jægtehavn. Den benyttes sjelden nu; men tidligere var den meget benyttet. Fra Sauehelleren kan man gaa ned til bugten søndenfor Havneneset paa 5 min.¹

Alle tre huler er som de fleste av hulene langs Norges kyst dannet av brændingen paa en tid da landet laa dypere nedsænket end nu. De er uthulet efter sprækkesystemer i berggrunden. Væggene baade i Sauehelleren og i Gjeithelleren er formelig slipt; mindre fremtrædende er merkene av vanderosion i Lillehelleren, og den tør da ogsaa for en stor del være dannet ved frostsprængning.

Gjeithelleren. Som allerede nævnt, blev der ikke foretat nogen utgravning i Gjeithelleren; den omtales derfor i største korthet først. Den forreste del av Gjeithelleren er omkring 20 m. bred, ca. 15 m. høi og 10 m. lang. Fra denne »forhal« gaar der en smal gang ret frem tilhøire, som er 15 m. lang. Høiere oppe gaar der en anden gang tilvenstre; denne er omtrent 10 m. lang og paa midten saa lav at man maa krype paa maven for at komme frem. Inderst blir høiden saameget større at man kan staa bøidd, samtidig blir bredden her ogsaa større, hvorved der blir en hule saa stor at den kan rumme en 10—15 sittende mennesker. Væggene i denne indre hule var beklædt med drypstensdannelser. Foran Gjeithelleren er der en stor ur, som er styrtet ned fra berget over. Fra uren sænker hulens bund sig indover, den er storstenet og forresten ujevn, og helleren har derfor været litet skikket som boplads. Leilighetsvis har den dog været besøkt, da der i overflaten saaes en del skjæl. En mindre del av hulens bund, ca. 6 m. lang og 2—3 m. bred, er dækket av et møklag. Under dette kan der muligens være et oldsakførende kulturlag. I de indre forgreninger av hulen saaes ingen merker efter beboelse.

¹ Efter et sagn skal der paa Mien være nedgravet en stor skat. Beskrivelsen av gjemmededet passer ikke ilde paa egnen utenfor hulene, og derfor var det da ogsaa folk som hadde gravet efter skatten utenfor Sauehelleren. Da sagnet som sagt ganske godt illustrerer beliggenheten av hulene, meddeler jeg det her: Paa Mien skal der være nedgravet en skat, der er saa stor at den er tilstrækkelig til at betale alle skatter i hele landet i 5 aar. Stedet hvor den er nedgravet skal ligge i nordvest for Bløkallen, ovenfor en jægtehavn og tæt ved en sti. Videre skulde terrænget være saaledes beskaffent at solen kun en dag i aaret skinte paa gjemmededet, og det var naar den randt og naar den gik ned ved jonsokleite.

Lillehelleren. Denne hule hadde folkene paa Bjørnerem ikke noget navn paa. Da den er svært liten, har jeg kaldt den Lillehelleren. Størrelsen av bunden vil man se av grundplanen (fig. 2). Høiden er ytterst 3—4 m., længer inde blir den mindre, og inderst kan en voksen mand ikke staa opreist. Merkelig nok var hulebunden her ikke dækket av noget møklag. Dette maa vel komme av at der foran helleren er en storstenet ur, som strækker sig næsten bort til Sauehelleren. Adgangen til Lillehelleren er derfor ikke saa ganske let, men man skulde dog tro at gjetene kunde komme frem. Muligens har sauene og gjetene skydd helleren fordi den stadig ligger i skygge. Aapningen vender jo mot nordøst; det er derfor kun midtsommers naar solen staar høiest paa himmelen at helleren faar litt sol tidlig om morgenen. Da bunden kun hadde en utstrækning av 9 m.² gik

Ryssdal og jeg ut fra at det vilde være forholdsvis fort gjort at undersøke denne heller. Vi begyndte derfor arbeidet her, og vi grov ut helleren saa godtsom helt. Allerede ved mit første besøk blev jeg slaat av Lillehellerens likhet med Valseshulen paa Bremsnes. —

Ganske som i Valseshulen var bunden i Lillehelleren dækket av et lag mose og lyng og saa derfor ut som et opredt leie. Mose- og lynglaget maatte vi selvfølgelig først ta bort, og da det var gjort, inndelte vi utgravningsfeltet i ruter paa 1 m.². Umiddelbart under mose- og lynglaget fandt vi et oldsakførende kulturlag; det viste sig snart at dette kun hadde en tykkelse av omtrent 20 cm., og da det var ensartet fra øverst til nederst, fandt vi ikke nogen grund til at inndele det i flere lag. Til bruk ved utgravningen hadde vi til hver av os faat arbeidet to sold, omtrent 60 cm. lange og 50 cm. brede. Det ene hvis bund hadde en maskevidde paa omtrent 8 mm., kunde stikkes indi det andet hvis bund hadde en maskevidde paa 4 mm. Utgravningen og undersøkelsen foregik nu paa den maate, at vi med en liten murske løsnet jorden og øste den op i soldene med hændene, samtidig plukket vi ut de større gjenstande. Soldene bar vi saa ut av hulen og soldet

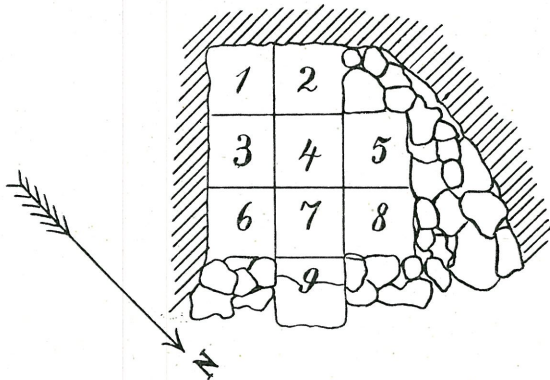

Fig. 2

indholdet. Efter nogen bruk gik bunden i det ytterste sold tæt. Siden brukte vi bare soldet med den største maskevidde, og det viste sig at være et utmerket redskap. Kulturlaget bestod av kulholdig jord med ikke faa dyreben og en mængde skjæl. I kulturlaget fandtes adskillige stener som tør være benyttet til støtte under kokekarret; men nogen tydelig opmuret grue kunde ikke paavises. Skjæl og ben fandtes overalt i kulturlaget, men særlig stor var mængden inderst inde ved bergvæggen og i randen av kulturlaget i nordvest hvor det støter til en storstenet ur. Her optraadte skjællene ganske paa samme maate som paa bopladsen paa Hammersvolden i Beitstaden.¹ »De fandtes i store kompakte masser og i mellemrummene mellem stenene var de jevnlig presset ind, det ene skal staaende inde i det andet.« Det samme var tilfældet i felt 9, som optokes næsten helt av en sten, hvorunder der var en stor aapning som var proppet fuld av skjæl med enkelte ben ind i mellem. Jeg tror ikke at man med Petersen kan tyde dette som et bevis paa at sjøen ved høi flod har gaat helt op i bopladsen. Ved alle bopladser som jeg har hat anledning til at se har det vist sig at avfaldet er kastet tilside, og jevnlig ser man at skallene av *patella vulgata* er puttet det ene ind i det andet. Dette var saaledes ogsaa tilfældet paa Busetbopladsen², i Valseshulen og i begge hulene paa Mien.

Under kulturlaget var der sten og gulbrun aur.

Av skjæl fandtes 11 arter. For disse vil der bli gjort rede under omtalen av skjællene fra Sauehelleren. Egentlig matskjæl har kun littorina littorea og patella vulgata været.

De mange dyreben er velvilligst undersøkt av hr. inspektør Herluf Winde. Om denne undersøkelse har han meddelt følgende:

Knoglerne fra Lillehelleren ere af følgende Arter:

Gadus morrhua, Torsk. Knogler i Mængde, deriblandt 8 Underkjæbe-Grene.

Gadus virens, Sej. En Underkjæbe-Gren.

Molva sp., Lange. 4 Underkjæbe-Grene og andet. — Af Torskefiske mange Knogler.

Tetrao tetrix, Urfugl. Højre og venstre Mellemlaandsben af Hun.

Larus marinus, Svartbag (eller mulig en anden Maage-Art af samme Størrelse). En næsten hel Overarm.

Alca impennis, Gejrfugl. Et højre Albueben uden øvre Ende, en hel venstre Mellemlod.

Falco tinnunculus, Taarnfalk. Et Ravenæbsben.

¹ TH. PETERSEN: En boplads fra yngre stenalder paa Hammersvolden i Beitstaden. Th. V. S. S. 1912, nr. 1.

² O. NORDGAARD og K. RYGH: Beskrivelse av Busetbopladsen. Th. V. S. S. 1909, nr. 9.

Circus cyaneus, Blaa Kjærhøg. En Mellemfod uden øvre Ende.

Columba livia, Klippedue. Flere Knogler af unge og gamle: et Skulderblad, ungt, et Ravnenæbsben, en Overarm, Stykke af et Spoleben, et Albueben, højre og venstre Mellemhaand, et helt Skinneben og øvre Ender af to andre, alle forskellige, et af dem ungt.

Corvus corax, Ravn. Et Ravnenæbsben, ungt.

Hirundo urbica, Bysvale. En Overarm.

Turdus iliacus, Vindrossel. En Overarm. Øvre Ende af et Skinneben vist af samme.

Turdus viscivorus, Misteldrossel. En Overarm uden nedre Ende.

Arvicola amphibius, Vandrotte. En Underkæbe-Gren, en nedre Fortand, en Overarm, et Albueben, et næsten helt Underben og nedre Ende af et andet, begge venstre.

Canis lupus, Ulv. 2 nedre Fortænder, en øvre Hjørnetand, en Halshvirvel, 2 Ryghvirvler, 2 Led af Brystbenet, et Rulleben, et *Cuboideum*, 2 hele Mellemfodsben og nedre Ende af et 3dje, Stykke af et Taaled, alt vist sammenhørende. (Knoglerne mest hele, synes at være uden Snitmærker.)

Mustela erminea, Lækat, Røskat. Et Laarben, 2 uens Skinneben.

Cervus elaphus? Krondyr? (vistnok ikke Elsdyr). To smaa Stykker Horn.

Capra hircus, Ged. Stykke af en Hornstjle. En Mellemhaand, ganske ung, vist af samme Art.

Ovis aries, Faar. Øvre Del af en Mellemhaand, vist tilfældig afbrudt, brugt som Pren; nedre Del af en Mellemfod, tildannet til Pren (som i Yngre Stenalder i Danmark, dog begge Ledruller bevarede som Haandtag); nedre Endestykke af en Mellemfod. — Desuden adskillige Knoglestykker af Faar eller Ged, unge og gamle.

Bos taurus domesticus, tam Oxe, af lille Race. Adskillige Knogler af unge og gamle, deriblandt 3 uens Underkæber. En nedre bageste Kindtand er 35 Millim. lang.

Desuden fandtes et Stykke af en Klo af Hummer (*Homarus vulgaris*).

Dyngens Hoved-Indhold er Knogler af Torskfiske og af Faar, Ged og Oxe. Husdyr-Knoglerne ere sønderslagte og skaarne, og nogle af dem bære Mærker efter Rovdyr-Gnav. Enkelte af Oxe-Knoglerne (en Hvirvel og to Ribben) synes at være skaarne eller huggede med Metal-Redskaber. Prenen af Faarets Mellemfod er et ret udpræget Stenalder-Redskab.

[Som det vil fremgaa af det foregaaende er det ogsaa av betydning at kjende den horisontale utbredelse av dyrebene. Derfor hitsættes ogsaa den fortegnelse over indholdet av nummererede æsker som hr. Winge har optat. Æskene var merket med de samme tal som de ruter hvori benene fandtes].

Knogler fra Lillehelleren paa Mien, Romsdalen.

Indholdet af nummererede Æsker.

1. Torsk, et Par Underkjæber og andet; Urhøne, højre og venstre Mellemhaand; Taarnfalk, et Ravnenæbsben; Blaa Kjærehøg, en Mellemfod; Klippedue, et Ravnenæbsben, en Overarm, et Albueben, en Mellemhaand, et helt Skinneben og øvre Ende af et andet, begge venstre; Vindrossel?, øvre Ende af et Skinneben; Vandrotte, en Underkjæbe, et Albueben, et Laarben, et Underben; Ulv, et Rulleben; Lækat, et Laarben, højre og venstre Skinneben; Ged?, et Spoleben og en Mellemhaand af et ganske ungt Dyr; et Stykke Overarm, Ribben og andet af Faar eller Ged; Oxe, nogle faa Knoglestumper, Ribben, Spoleben, Mellemfod o. a., blandt andet en Splint af et Mellemhaandsben brugt som Pren. Desuden en ubestemmelig Knoglesplint brugt som Pren.

2. Hummer, Stykke af en Klo; Torsk, Mellem- og Underkjæbe o. a.; Sej, Underkjæbe; Gejrfugl, et højre Albueben uden øvre Ende; Klippedue, en Mellemhaand; Ulv, en Fodrodsknogle (*Cuboideum*); Faar, et Mellemfodsben tildannet som Pren; Faar eller Ged, nogle faa Knoglestykker; Oxe, 2 Ryghvirvler. Desuden Spidsen af en Pren, vist tildannet af Mellemfod af Faar.

3. Torsk, Mellemkjæbe; Lange, 2 Underkj.; adskillige Knogler af Torskfiske; Bysvale, en Overarm; Misteldrossel, en Overarm; Vandrotte, nedre Fortand, Overarm, Stk. af Skinneben; Ged, Stk. af Hornstejle. Faar eller Ged, en Underkjæbe, ung; Oxe, nogle Stkr. af Kindtænder, Stk. af Taaled.

4. Lange, Stk. af Underkjæbe; mange Knogler af Torskfiske; Ulv, en nedre Fortand og en øvre Hjørnetand, en Halshvirvel, 2 Ryghvirvler, 2 Led af Brystbenet, 2 Mellemfodsben og Stykke af endnu et, Stykke af Taaled; Faar eller Ged, Stykke af et Spoleben; Oxe, Stykke af en Underkjæbe med bageste Kindtand, Stk. af *Prc. coronoideus*, Stkr. af nogle Kindtænder og en hel øvre Mælkekindtand. En Fiskekrog udskaaen af Hjortehorn.

5. Torsk, adskillige Kjæbestykker og andet; Lange, en Underkjæbe, *Vomer*; en Mængde Knogler af Torskfiske; Klippedue, Stk. af Spoleben af voksen og Stk. af Skinneben af ung; Vindrossel en Overarm; Krondyr?, Stk. af Horn; Faar nedre Ende af en Mellemfod; nogle faa andre Knoglestykker af Faar eller Ged; Oxe, Stkr. af Over- og Underkjæbe (blandt andet et Stykke, der hører sammen med *Prc. coronoideus* fra Æske 4), flere Ribben, 2 Haandrodsknogler o. a.

6. Torsk, et Par Underkjæber; flere Fiskeknogler; Klippedue, ung, Stykke af Skulderblad; Ravn, et Ravnæbsben; Faar, øvre Del af et Mellemaandsben, vist tilfældig afbrækket, men brugt som Pren; Oxe, en nedre bageste Mælkekindtand, 2 øvre Kindtænder, Stykke af Underkjæbe, Ribben, Bækken, et Hovled.

7. Torsk, en Mellemkjæbe; adskillige Fiskeknogler; Svartbag, en Overarm; Ulv, en nedre Fortand; Faar eller Ged, Stykke af Underkjæbe, af Skinneben og Mellemfod; Oxe, Stk. af Kindtand, Stkr. af Ribben og Skinneben.

8. Torsk, Mellem- og Underkjæbe; adskillige Knogler af Torskefiske; Krondyr?, Stump af Horn; Oxe, Stk. af Trommeben.

9. Torsk, 2 Mellemkjæber, en Underkjæbe; adskillige andre Knogler af Torskefiske; Gejrfugl, en hel Mellemfod; Faar eller Ged, flere Knogler; Oxe, en nedre Kindtand, 2 Stkr. af Underkjæbe, Stk. af Skulderblad.

I hver Æske desuden adskillige mere eller mindre ubestemmelige Knoglestykker af Pattedyr, dog neppe af andre Arter end de nævnte.

19/1 1913.

Herluf Winge.

Da de fleste af de dyrearter som er fundet i Lillehelleren ogsaa er fundet i Sauehelleren, vil de bemærkninger som kan være at føie til faunaen i Lillehelleren, bli utsat til under redegjørelsen for faunaen i Sauehelleren.

Av redskaper fandtes i Lillehelleren 1 fiskekrok, utskaaret av hjortehorn, 5 prener av ben, 1 flintstykke, 1 slagsten eller knusesten og 1 lerkarskaar.

Fiskekroken fandtes av Ryssdal i felt 4. Desværre gik den istykker ved optagelsen. Som man vil se av avbildningen (fig. 3) er den øverste ende av angelen utskaaret i form av et dyrehode. Mest ligner det, forekommer det mig, hodet av en sæl; men det har ogsaa nogen likhet med hodene paa et par andefugle.¹ Fiskesnøret har neppe været anbragt i øiet, dertil er godstykkelsen over øiet altfor liten; derimot maa vel indhakkene paa halsen og hodet være gjort for at støtte angelens befæstning til snøret. Angelen minder noget om nogen av anglene fra Kjelmø, Sydvaranger.

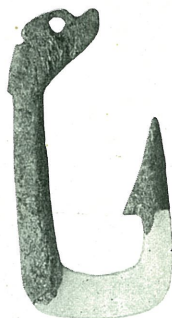

Fig. 3. 1/2

¹ TH. PETERSEN har nylig offentliggjort en interessant avhandling: Et magisk dyrebillede i Trondhjems Museum (Thj. V. S. S. 1912 nr. 5). Efter læsningen av denne synes det mig sandsynlig at sælhodet er utskaaret i magisk øiemed. Ved at gi angelen et sælhode faar denne del i dyrets natur. Som bekjendt er sælen en utmerket fisker

Av de 5 prener ser man de tre avbildet paa fig. 4. Den første (fig. 4 a) som fandtes i felt 2, er ifølge Wings bestemmelse dannet av nedre del av en mellemfod av faar nærmest som i yngre stenalder i Danmark. Den anden (fig. 4 b) er dannet av et mellemhaandsben av okse, den fandtes i felt 1. Det tredje stykke (fig. 4 c) som fandtes i felt 6, er ifølge Winge øvre del av en mellemhaand av faar »vist tilfældig afbrudt, brugt som Pren.«

Fig. 4 a, b og c. $\frac{1}{2}$

Kantene er avstøtt, og stykket har vel derfor været benyttet som ildflint. En av kantene ser ut som en meget slitt skraperegg. Det fandtes i felt 3.

Fig. 5. $\frac{2}{5}$

Da benet saaledes sandsynligvis er tilfældig avbrudt, kan man vel ikke lægge stor vægt paa at prenen bestaar av øvre ende av en mellemhaand, hvilket jo ellers ansees for et karakteristisk træk for den ældre stenalder; merkes maa det dog at der ogsaa i Sauehelleren er fundet en pren, dannet av øvre del av en mellemhaand av faar eller gjet.

De to gjenstaaende prener er kun 4,2 cm. lange og maa vel derfor opfattes som brudstykker. Den ene som fandtes i felt 2, er »vist tildannet af Mellemfod af Faar.« Den anden fra felt 1 er gjort av »en ubestemmelig Bensplint.«

Det eneste flintstykke som fandtes i Lillehelleren, har uregelmæssig form og er ganske litet, dets største utstrækning er kun 4 cm.

Knusestenen eller bankestenen fandtes i felt 4 over angelen. Det er en noget flattrykt rullesten, 11 cm. lang, 7,5 cm. bred og 4 cm. tyk. Den har i begge ender skraa slitflater som støter sammen i en but egg. Da slitflatene er temmelig ru, maa stenen nærmest opfattes som bankesten. De to flatsider er blitt glatte ved at holdes mellem fingrene. Avbildet som fig. 5.

Lerkarskaaret fandtes i felt 5; det er kun 3 cm. langt, vel 2 cm. bredt og 7 mm. tykt. Det er dannet av en glimmerrik, asbestblandet masse og har ingen ornamenter.

Som allerede omtalt ligger Lillehelleren kun en 80 m. fra Sauehelleren. Det er derfor sandsynlig at de har været bebodd samtidig og av samme folk. Aldersspørsmålet for begge huler vil derfor omtales under ett under Sauehelleren. Det vil da vise sig at der ikke er nogen

grund til at skille de to fund i tid. Begge kan saaledes tilsammen betragtes som ett fund, Bjørneremsfundet.

Sauehelleren. Den smukkeste og som bosted bedst skikkede av de tre huler er Sauehelleren. Det er en betydelig hule. Den er omtrent 21 m. lang, gjennemsnitlig 3 m. bred og omkring 10 m. høi; ved aapningen er høiden noget større end inderst inde. Av fotografiet av aapningen (fig. 6) vil man se at hulen er utarbeidet av brændingen omkring en næsten lodret spræk, som gaar ind i fjeldet i retningen NV—SØ. Hulen har saaledes den mangel at den faar svært litet sol. Under utgravningen kom solen ind i hulen kl. 9

om kvelden. Naar solen gaar ned før kl. 9, og det gjør den jo den største del av aaret, faar hulen slet ingen sol; men den er dog lys og lun. Hulen er meget tør; under utgravningen dryppet det ubetydelig fra taket; men ved et besøk i slutningen av mars iaar var den absolut tør. Gulvet var næsten flatt; det skraanet kun ubetydelig indenfra mot aapningen. Til for et par aar siden var det dækket av et tykt møklag. Efter utsagn av gaardens folk og efter merker paa væggene har møklaget været nær paa 1 m. Væggene var næsten overalt dækket av en alge eller en lavart av irgrøn farve. Nederst paa væggene hvor de tidligere var dækket av

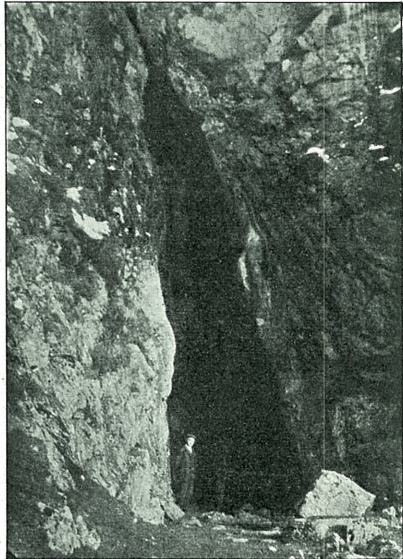

Fig. 6

møk, var lavlaget tyndere; det kunde saaledes sees hvor høit møklaget hadde gaat. Tversover indgangen er der rester av en mur. Om den stikker dypt blev ikke undersøkt; men den har neppe nogensinde været synderlig høiere, for da maatte den nedramlede stenmængde været større. Høst og vaar benyttes hulen nu som sauefjøs; derfor har man 5 m. indenfor muren sat op en grind. Om hulens indre vil fotografiet (fig. 7), som er tat fra en sten i muren, og grundplanen (fig. 8) forhaabentlig gi de nødvendige oplysninger. I den korte tid som stod til adjunkt Ryssdals og min raadighet kunde der naturligvis ikke være tale om at undersøke den hele hule. For os gjaldt det da at vælge den del av hulen som sandsynligvis vilde gi det største utbytte, og paa

forhaand syntes os da det midterste parti at være det heldigste, hvad ogsaa forskjellige merker i overflaten syntes at tyde paa. Vi begyndte derfor indelingen i felter paa 1 m.² 6 m. indenfor muren, 1 m. indenfor grinden, og fortsatte indover hulen saaledes som grundplanen viser. For ikke at være i veien for hinanden undersøgte vi samtidig hver sit felt. Ryssdal begyndte i felt X og jeg i XII. Undersøkelsen foregik paa samme maate som i Lillehelleren, kun var vi av og til nødt til at bruke grev, da kulturlaget paa sine steder hadde en breccieagtig karakter.

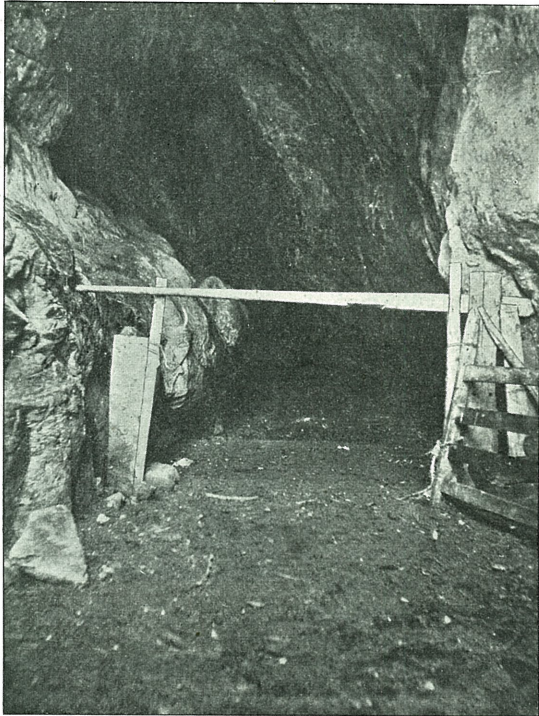

Fig. 7

Det viste sig snart at kulturlaget her var betydelig tykkere end i Lillehelleren, hvorfor det blev nødvendig ogsaa at dele feltene i lag. Da vi paa forhaand ikke kunde vite om kulturlaget bød paa en naturlig lagdeling, delte vi det i lag paa 20 cm. tykkelse. Senere viste det sig at et andet inndelingsgrundlag vilde ha været naturligere og vistnok bør benyttes om undersøkelsen av hulen skal fortsættes. Som man vil se av profilene var kul-

turlaget utpræget lagdelt. Der var avvekslende lag som hadde en graabrun farve og som bestod næsten utelukkende av kul og aske, og mørke lag bestaaende av kulholdig jord med større eller mindre mængder av skjæl og ben. En sondring mellem

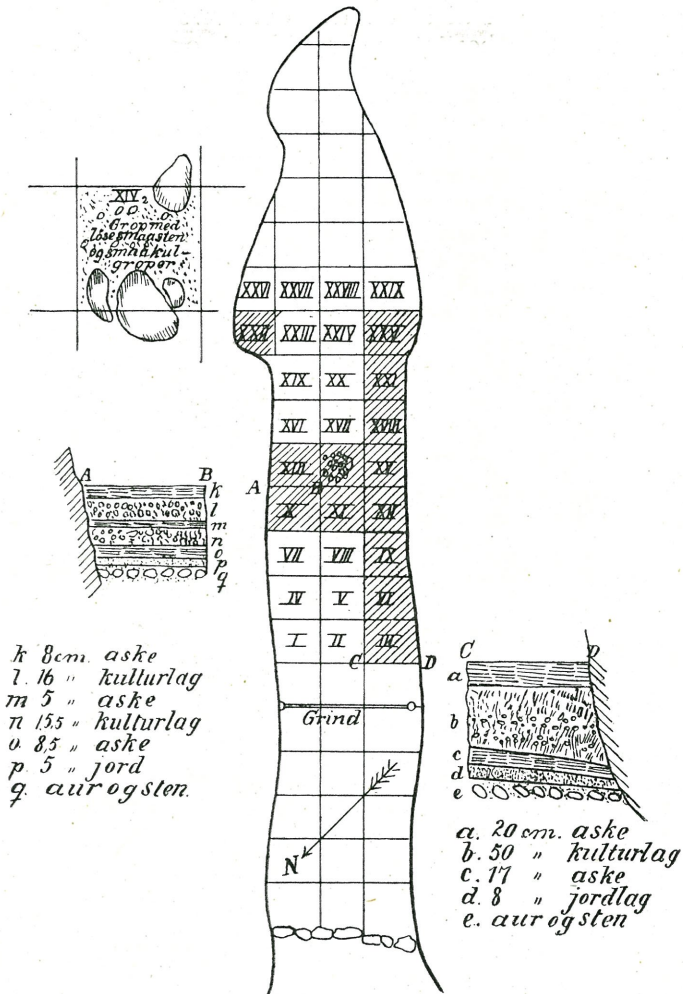

Fig. 8

graat lag 1, graat lag 2 osv. og mørkt lag 1, mørkt lag 2 osv. vilde saaledes ha været naturlig og kunde ha git opplysninger som vi ikke fik med vor vilkaarlige lagdeling. Av profiltegnin-

gen vil man se at i felt X var der øverst et askelag og to længere nede med mellemliggende mørke lag. I felt XII manglet det øverste askelag, forresten hadde man de samme lag som i X. Det viste sig senere at ogsaa de øvrige felter langs den sydvestlige væg kun hadde to askelag, mens de øvrige hadde tre. Der er derfor grund til at anta at det øverste askelag langs den sydvestlige væg er borttat med møklaget, og i felt III har man maaske ogsaa tat det øverste mørke lag. I felt III hadde kulturlaget en tykkelse paa henimot 1 m, i feltene VI og X var tykkelsen omtrent 60 cm., og i de øvrige felter var den omkring 40 cm.; undtages maa felt XXII hvor tykkelsen kun var 20 cm. Kulturlaget hadde saaledes en betydelig mægtighet, og vi rak derfor kun at undersøke 13 felter. Pra grundplanen er disse skraveret. Som man vil se, har vi særlig holdt os til feltene langs den sydvestlige væg. Grunden hertil var at mængden av skjæl og ben her var meget større end i de øvrige felter, og sandsynligvis vilde vi da her faa det største utbytte. Ved midten av hulen skraaner det nederste av den sydvestlige væg sterkt utover, og indunder bergvæggen her var det at beboerne særlig hadde slængt avfaldet lot det til, mens ildstedene rimeligvis hadde hat sin plads langs efter midten av gulvet. Saaledes har der sandsynligvis været et ildsted i felt XIV. Feltet blev undersøkt av Ryssdal. Han har levert en skematisk tegning (gjengit ved siden av grundplanen) av et horisontalt snit av andet lag av feltet (XIV₂). Til tegningen føier han; »I rute XIV var der et slags ildsted, dannet ved et par større bundstener. Jorden rundt var mere fasttrampet og saa er den blit fylt med sten og avfald efterhvert som jorden har hævet sig. Der var smaagroper iblandt med store rene kul. Det gav indtryk av at jord og aske var karet over, muligens for at gjemme paa ilden, som man har gjort helt til vore dage, for at slippe det møisommelige arbeide med at gjøre ild op. Til det bruk syntes gropen at være brukt kontinuerlig fra bund til øverste askelag«. Det kan tilføies at i lag 1 av dette felt fandtes der kun faa benrester og i lag 2 ingen. — Som allerede bemerket bestod de brungraa lag næsten utelukkende av kul og aske, saaledes fandtes der ikke en eneste benstump i det øverste lag av felt III, og det samme var saa omtrent tilfældet ogsaa i askelagene i de andre felter, hvorimot der nok kunde forekomme endel skjæl. I de mørke lag fandtes der foruten kul og aske mængder av skjæl og ben. Man vil faa et indtryk av benmængden, naar man hører at der i lag 2 av felt IX (IX₂) er fundet ben av 19 forskjellige arter. I disse lag var der ikke litet av løs sten. Hvad disse kan være benyttet til, tør jeg ikke ha nogen mening om. Mange var slaat istykker, og mange var ildskjøret.

Under kulturlaget var der sten og gulbrun aur; stenene var avrundede og har saaledes været rullet. Saa interessant det end vilde ha været at grave »tilbunds«, saa kunde vi ved denne leilighet ikke indlate os paa det.

I Lillehelleren og i Sauehelleren er fundet følgende arter skjæl:

	Lille- helleren	Sau- helleren
1. <i>Ostrea edulis</i> , Lin., faa		—
2. <i>Pecten islandicus</i> , Mül., 1 ekspl.	—	—
3. <i>Vola maxima</i> , Lin., faa	—	—
4. <i>Mytilus edulis</i> , Lin., »	—	—
5. — <i>modiolus</i> , Lin., faa	—	—
6. <i>Cardium edule</i> , Lin., »	—	—
7. <i>Lævicardium norvegicum</i> , Spengl., 1 eks.		—
8. <i>Cyprina islandica</i> , Lin., faa	—	—
9. <i>Lutraria elliptica</i> , Lamk., 1 ekspl.		—
10. <i>Solen siliqua</i> , Lin., faa	—	—
11. <i>Patella vulgata</i> , Lin., talrik	—	—
12. <i>Gibbula cineraria</i> , Lin., 1 ekspl.		—
13. <i>Littorina littorea</i> , Lin., talrik	—	—
14. — <i>obtusata</i> , Lin., 1 ekspl.		—
15. <i>Polytropa lapillus</i> , Lin., faa	—	—
16. <i>Buccinum undatum</i> , Lin., 1 ekspl.	—	—

Bestemmelsen av artene *lævicardium norvegicum*, *lutraria elliptica*, *solen siliqua* og *buccinum undatum* er velvilligst revidert av H. Kaldhol. Paa min anmodning har Kaldhol som er den bedste kjender av den fossile marine fauna paa Romsdalskysten, ogsaa uttalt sig om Bjørneremssfundets geologiske alder. Herom skriver han til mig: — — — »Det maa da bemerkes, at kan man gaa ut fra at *lutraria elliptica* har været levende (og ikke tat op som barneleke, hvad jo ikke er utelukket med et enkelt exemplar), saa har man temmelig sikre holdepunkter. Som jeg har paavist i Nordfjord (se pag. 94) har den indvandret sammen med østersen og *solequrtus antiquatus* ved begyndelsen av tapesænkningen. Den er nu at regne for forsvunden fra Norges kyst, idet der kun er fundet et eneste exemplar ved Manger av professor M. Sars. Under isocardialerets avsætning har den været meget almindelig baade i Nordfjord og længere nordover. I fjæren findes den talrik paa flere steder som fossile skaller, t. eks. her i Vikebugt, paa Gullstein, Nordmør etc. Fossil har jeg paa Nordmør over havets overflate kun fundet den én gang nemlig nær Vevang 4 m. o. h. Der tilhørte den ogsaa den varmeste del av tæpestiden. Den er neppe kjendt fra yngre fore-

komster end 82 % stigning—Kalstadkjern. Den lever ifølge Jeffreys paa et dyp fra største lavvand i springtider og nedover til 15 favne. Følgelig isammen med flere av de sjeldneste arter De har fundet: *lævicardium norvegicum* (5—80 f), Friele angir denne art tør ved lavvand ved Bukken, *vola maxima* (7—79 f) og *solen siliqua* — største lavvand til 12 f. Der kan derfor intet være til hinder for, at ogsaa disse sjeldnere arter har været optat i levende tilstand. Da erholder vi som største alder paa skjællene: Første del av isocardialeret — tapessækningen. Mindste alder 82 % total stigning — eller muligens litt mindre, da *lutraria elliptica* muligens kan ha holdt sig litt længere her end ved Kragerø — endskjønt dette vel ikke kan være meget rimelig. Da det fundne eksemplar av *lutraria elliptica* mindst maa ha været saa stort, som det av mig avbildede fra Kirkeide, skulde det tyde paa at det maa stamme fra den varmere del av perioden.»

Som man vil ha bemerket, er der i Lillehelleren ved siden av utprægede stenaldersredskaper fundet knokler som Winge synes er skaaret med metalredskaper, og i Sauehelleren er der som senere vil bli omtalt, bl. a. fundet en stenøks og en skifer-spids, men ogsaa brudstykker av kleberstenskar og lerkar som tilhører jernalderen. I begge hellere forekommer der saaledes ved siden av stenaldersredskaper saker som tyder paa yngre tid. Som senere vil bli paavist, kan fundet ikke opfattes som blandingsfund fra to forskjellige tider. Den eneste mulighet synes saaledes at være at det er et overgangsfund. For bestemmelsen av den geologiske alder vilde det som man har set, være av den største betydning om man kunde avgjøre hvorvidt *lutraria elliptica* er optat levende eller ikke. Av de mange arter skjæl som er fundet i hulene, er det kun *patella vulgata* og *littorina littorea* som er fundet i saadanne mængder at de har hat nogen betydning som matskjæl. De andre arter kan nok være optat levende og spist; men de kan ogsaa, særlig for de større arters vedkommende, være optat fossile og benyttet som redskaper eller som barneleker. Et skal av *vola maxima* er saaledes bevislig optat fossilt, da der paa begge sider av skallet, men særlig paa innsiden, sitter rester av bugtede rør av en orm. Er nu *lutraria elliptica* ogsaa optat fossil, og fundet skriver sig fra ældre jernalder, saa maatte skallet være optat i den nuværende fjære, og da vilde man sandsynligvis ogsaa finde skaller av *lutraria elliptica* der nu. Og ganske rigtig, ved mit besøk paa Mien nu i paasken fandt jeg i fjæren indenfor jægtehavnen et defekt skal av *lutraria elliptica*. Men det maa merkes at det fandtes sammen med tomme skaller av *ostrea edulis*, *cardium edule*, *cyprina islandica*, *solen siliqua* osv., d. v. s. det samme

selskap som i hulen. Øverste marine grænse ligger ved hulene antagelig henimot 50 m. o. h. Ved tiden for 82 % total stigning laa saaledes den nuværende fjære paa et dyp paa omkring 9 m., de ovennævnte arter kunde paa den tid være optat herfra levende; men da det i fjæren fundne eksemplar av *lutraria elliptica* likesom det som fandtes i hulen er meget stort, skulde det tyde paa at de skrev sig fra en tidligere tid. Vi vilde da komme næsten tilbage til den ældre stenalder; men saa gammelt kan ikke dette fund være, og da blir det sandsynligst at det i Sauehelleren fundne skal av *lutraria elliptica* likesom skallet av *vola maxima* er optat fossilt.

Som man vil se av fortegnelsen er der i disse huler fundet et større antal arter av skjæl end vanlig paa bopladsene, og skjælmaterialet byder paa meget av interesse utenom det som er anført her; men da det ikke synes at gi nogen sikre holdpunkter for bestemmelsen av den geologiske alder av fundet, omtales det ikke yderligere.

Det er oftere nævnt at der i Sauehelleren fandtes en mængde dyreben. Herluf Winge som har gjort Trondhjems Museum den store tjeneste at undersøke ogsaa disse, siger endog »der er jo en forskrækkelig Mængde Knogler.» Som for Lillehellerens vedkommende har han levert to fortegnelser, en hovedfortegnelse over arter og en fortegnelse over indholdet av de nummerede pakker hvori knoklene var fordelt efter felt og lag. Efter hvad der allerede er uttalt om fundets alder, vil man indse at særlig den sidste er av stor betydning; begge fortegnelser meddeles derfor her:

Knoglerne fra Sauehelleren ere af:

Gadus morrhua, Torsk. Knogler i Mængde, blandt andet 46 Underkjæbe-Grene og 46 Mellemkjæber.

Gadus virens, Sej. Mange Knogler, blandt andet 27 Underkjæbe-Grene.

Molva sp., Lange. Adskillige Knogler, blandt andet 16 Underkjæbe-Grene.

Rana sp., Frø, Frosk. En Overkjæbe og nogle faa Lemmeknogler af 2 Skeletter, det meste fundet under Kulturlaget sammen med Knogler af Mus og Spidsmus, sikkert i en Muse-Gang.

Mergus serrator, Toppet Skallesluger, Mindre Fiskand, saa godt som sikkert; en lille Mulighed for *Mergus merganser*, Hun. Øvre Ende af et Ravnenæbsben.

Anser cinereus, Graagaas, næsten sikkert; nogen Mulighed for en anden af de største Gaase-Arter. En Mellemfod.

Tetrao tetrix, Urfugl, Aarfugl. Flere Knogler af Hanner og Hunner: et Ravnenæbsben, en Mellemhaand, nedre Halvdel af

et Laarben, et Skinneben uden øvre Ende, 6 Mellemsfodsben; nogle af Knoglerne af ganske unge Fugle, de fleste af voxne.

Tetrao urogallus, Tjur. Stykke af Ravnenæbsben af Han.

Lagopus mutus, Fjelddrype. En Mellemmaand, øvre Del af et Skinneben.

Limnocyptes gallinula, Enkelt Bekkasin, Smaabekkasin. En Overarm.

Scolopax rusticula, Skovsneppe, Rugde. Højre og venstre Overarm, en Mellemmaand, en Mellemfod.

Larus marinus?, Svartbag?, Havmaage?, eller muligvis en anden Maage-Art af samme Størrelse. To Ravnenæbsben, det ene af en ganske ung Fugl.

Larus tridactylus, Ride, Krykje. Nedre Del af en Overarm.

Uria troile, Lomvie. Et Ravnenæbsben, 2 Albueben, et Skinneben uden øvre Ende, 3 Mellemsfodsben, alle uens, et af dem af en ganske ung Fugl.

Mergulus alle, Søkonge. To Overarme, 2 Spoleben, 2 Laarben.

Alca impennis, Gejrfugl. En Halshvirvel, et Sæt Bækkenhvirvler, et højre Ravnenæbsben, et højre Skulderblad, Stykke af et Nøgleben, Stykke af Sideranden af et Brystben, Midtstykke af en højre Overarm, venstre Laarben uden nedre Ende, venstre Skinneben uden øvre Ende. Paa Halshvirvelen findes et Snitmærke.

Fratercula arctica, Lunde. En Mellemfod.

Phalacrocorax carbo, Skarv. Bageste Ende af en Underkjæbe, et Ravnenæbsben, et Skulderblad, nedre Del af et Spoleben, et Laarben, nedre Ender af højre og venstre Skinneben.

Phalacrocorax graculus, Topskarv, Smaaskarv. Nogle Bækkenhvirvler med lidt af Bækkenbenet, Stykke af et Nøgleben, Stykke af et Spoleben, et Albueben, øvre Ende af et Skinneben, nedre Ende af et Skinneben.

Sula bassana, Sule. Stykke af en Pygostyl, Stykke af et Nøgleben, et Fingerled.

Haliaeetus albicilla, Havørn. Forreste Ende af en Underkjæbe, et Taaled.

Glaucidium passerinum, Spurveugle. En Overarm, et Albueben, højre og venstre Laarben, et Skinneben, alt sammenhørende.

Otus vulgaris, Skovhornugle. Et Mellemsfodsben af en ung Fugl.

Columba livia, Klippedue. En Overarm.

Dendrocopus leuconotus?, Hvidrygget Spet?, eller maaske en anden Art Spet, større end *D. major*, mindre end *Gecinus viridis* (ubestemt paa Grund af manglende Sammenlignings-Stof). En Overarm.

Garrulus glandarius, Skovskade, Skovskrike. En Underkjæbe-Gren, en Overarm, nedre Del af et Skinneben, højre og venstre Mellemfod.

Turdus merula?, Solsort?, eller muligvis en anden Drossel-Art af samme Størrelse (*T. torquatus*, *T. pilaris*). Et Ravnæbsben, 2 venstre Overarme.

Sorex vulgaris, Spidsmus. En Overarm, 2 højre Underben, fundne under Kulturlaget, sikkert i en Muse-Gang.

Arvicola agrestis? Markmus?, saa godt som sikkert denne Art. Flere Lemmeknogler, deriblandt 5 højre Laarben, alt fundet sammen med foregaaende.

Arvicola amphibius, Vandrotte, Jordrotte. Dele af flere Hovedskaller og nogle Lemmeknogler, deriblandt 5 venstre Underben, det meste fundet sammen med foregaaende.

Castor fiber, Bæver. Stykke af en Fortand, et 5te Mellemfodsben.

Sciurus vulgaris, Egern, Ekorn. Stykke af en Hovedskal med Overkjæbe, en Overarm, 2 højre Spoleben, et Mellemfodsben, alt fundet under Kulturlaget sammen med Spidsmus o.s.v.

Canis lagopus, Fjeldræv. En øvre Hjørnetand, et lille Stykke af en Underkjæbe uden Tænder, nedre Ende af et Skinneben.

Canis familiaris, Hund, af anselig Størrelse. En nedre Hjørnetand, nedre Ende af et Albueben, med Snitmærker.

Ursus arctus, Bjørn. Et Stykke af en Underkjæbe med Rovtand og en løs Savtand.

Mustela erminea, Lækat, Røskat. En Overarm.

Lutra vulgaris, Odder, Oter. Adskillige Knogler, deriblandt 5 venstre Albueben.

Phoca vitulina, Spettet Sæl, Fjordsæl. To venstre Tindingben. Flere andre Sæl-Knogler, vist af samme Art, mest af unge Dyr.

Cervus elaphus, Krondyr. Adskillige Tænder og Knogler, blandt andet Stykker af 3 uens Underkjæber og Stykke af et afkastet Horn.

Capra hircus, Ged. Stykke af en kløvet Hjernekasse med Hornstjle, Stykker af 3 løse Hornstjler, Stykker af 10 Mellemhaands- og Mellemfodsben.

Ovis aries, Faar. Stykke af Pande med Hornstjle, Stykker af mindst 12 Mellemhaands- og Mellemfodsben, tildels som Redskaber. — Desuden en Mængde Knogler af Faar eller Ged, deriblandt 14 nedre Ender af Overarme, 14 øvre Ender af Albueben, 11 øvre Ender af Spoleben, 9 Rulleben, 7 Hælben, o.s.v., af unge og gamle.

Bos taurus domesticus, tam Oxe af lille Race. Mange Knogler, blandt andet Stykker af 6 Underkjæber, af unge og gamle. En nedre bageste Kindtand er 36 Millim. lang.

Sus scrofa domesticus, tamt Svin. Stykke af et Trommeben, et 1ste, et 2det og et 3dje Taaled, vist sammenhørende.

Equus caballus, Hest. En øvre Kindtand og Stykke af en anden, 4 løse nedre Kindtænder, Stykker af højre og venstre Kindbue, bageste Rand af en Underkjæbe.

Phocæna communis, Marsvin, Nise. Stykke af en Hvirvel. To smaa Stumper af større Hval-Knogler.

Homo sapiens, Menneske. Et forreste Ribben.

Desuden fandtes et Stykke af en Klo af Hummer (*Homarus vulgaris*) og en Klo af Taskekrabbe (*Cancer pagurus*), begge bestemte af Mag. sc. K. Stephensen.

Aflejringens Hoved-Indhold er Knogler af Torsk, Sej og Lange og af Faar, Ged, Oxe og Krondyr, alt med det sædvanlige Kjøkkenmødding-Præg. Af Hund, Svin og Hest findes kun ubetydelige Levninger. Flere af de vilde Pattedyr og af Fuglene ere sikkert indkomne i Aflejringen uafhængig af Menneske-Virksomhed.

⁴/₂ 1913.

Herluf Winge.

Knogler fra Sauehelleren paa Mien, Romsdalen.

Indholdet af numererede Pakker.

- III₂.¹ Torsk, en Mellemkjæbe; Sej, en Mellemkj.; Lange, en Mellemkjæbe, et Plovskjærben; desuden adskillige andre Knogler af Torskefiske; Rype, et Skinneben; Søkonge, Overarm, Laarben; Gejrfugl, Stykke af Brystben; Sule, Halehvirvel; Vandrotte, et Underben; Bæver, et 5te Mellemfodsben; Odder, et Mellemhaandsben; Sæl, en Overarm, ung; Krondyr, Stk. af Underkjæbe, med forreste Kindtand, Stkr. af Mellemhaand og Mellemfod; Faar eller Ged, nogle faa Knogler; Oxe, flere Knogler af gammel og ung.
- III₃. Torsk, flere Kjæbestykker; Lange, Underkj., Plovskjærben; mange andre Knogler af Torskefiske; Urfugl, Mellemfod; Tjur, Ravnæbsben; Lomvie, Mellemfod; Lækat, en Overarm; Sæl, et 2det Mellemhaandsben; Ged, 2 Stkr. af Stejler; Faar, Stk. af nedre Ende af Mellemfod; adskillige Knogler af Faar eller Ged; Oxe, et Par Tænder og flere Knogler.
- III₄. Torsk, Underkj. og andet; Ged, Stk. af Mellemfod; Faar eller Ged, flere Knogler; Oxe, et Par Knogler; Hest, bageste Rand af en Underkjæbe.
- VI₁. Torsk, flere Kjæber; Sej, flere Kjæber; Lunde, en Mellemfod; Gejrfugl, Ravnæbsben og Skulderblad; Odder, Stk. af Ringhvirvel, et Albueben; Sæl, et Taaled; Kron-

¹ III₂ = 2det lag (næstøverste lag) av felt III

VI₁ = 1ste lag (øverste lag) av felt VI o. s. v.

- dyr, et længere afskaaret Stykke og en Stump af Horn; Faar eller Ged, flere Knogler; Oxe, nogle Tænder.
- VI₂. Torsk, et Par Mellemkjæber og andet; Urfugl, Mellemhaand; Skarv, Stk. af Underkjæbe; Vandrotte, en Underkjæbe; Odder, et Mellemhaandsben; Krondyr, lille Stk. af et Horn, nedre Ende af Mellemhaand; Ged, et større Stk. af en Hjernekasse med Stejle; Faar eller Ged, flere Knogler; Oxe, en nedre bageste Mælkekindtand; Marsvin, et Stk. af en Hvirvel. En Bensplint, vist af Mellemfod af Faar eller Ged, brugt som Pren.
- VI₃. Torsk, flere Kjæber; Sej, 2 Underkj.; Lange, Underkj., Plovskjærben; mange andre Knogler af Torskefiske; Søkonge, Spoleben; Gejrfugl, en Halshvirvel, Bækkenhvirvler; Skovsneppe, en Mellemhaand; Skarv, Spoleben; Odder, Stk. af Underkjæbe; Krondyr, flere Knogler, blandt andet den forreste Del af en Underkjæbe, tildannet som Dolk; Ged, Stk. af en Hornstejle, 3 Stkr. af Mellemhaand og Mellemfod; Faar, et Stykke Pande med Hornstejle, 2 Stkr. af Mellemfodsben; mange Knogler af Faar eller Ged; Oxe, en Fortand, en Haandrodsknogle, 2 Taaled; Svin, et 1ste og et 2det Taaled; Hest, en nedre Kindtand. En tilspidset Knoglesplint.
- IX₁. Sej, en Underkj.; flere Knogler af Torskefiske; Urfugl, et Ravnæbsben; Faar eller Ged, nogle faa Knogler; Oxe, en Kindtand og et Haandrodsben.
- IX₂. Torsk, adskillige Kjæber og andet; Sej, et Par Kjæbestykker; Lange, 2 Underkj. og andet; Rype, en Mellemhaand, Lomvie, Ravnæbsben, 2 Albueben, en Mellemfod; Søkonge, et Laarben; Gejrfugl, Stykke af Overarm; Havørn, Stk. af Underkjæbe; Spurveugle, flere Knogler; Klippedue, en Overarm; Skovskade, Underkjæbe, Overarm, Mellemfod; Sæl, Albueben og Spoleben, et Taaled; Krondyr, Stykke af et afkastet Horn og en løs Tak, en Kindtand og nogle faa Knogler; Ged, nedre Ende af en Mellemfod; 4 Stkr. af Mellemhaands- og Mellemfodsben; mange Knogler af Faar eller Ged; Oxe, adskillige Tænder og Knogler af unge og gamle; Svin, Stykke af et Trommeben, et Hovled; Hest, Stykke af højre og venstre Kindbue; et Par Stumper af store Hval-Knogler. Stykker af 3 Prene vist tildannede af Mellemfodsben af Faar og én vist tildannet af Bagsiden af et Mellemfodsben af Oxe.
- X₁. Torsk, 3 Kjæbestykker og andet; Sej, en Underkjæbe; Faar eller Ged, nogle faa Knogler; Oxe, Stkr. af 3 Underkjæber og andet.

- X₂. Torsk, et Par Kjæbestykker; Sej, en Underkj.; Skarv, Ravenæbsben, Skulderblad, 2 Stkr. af Underben; Odder, et Mellemfodsben; Sæl, Stk. af Albueben; Krondyr, en Haandrodsknogle; Ged, Stk. af Mellemfod; Faar eller Ged, nogle faa Knogler; Oxe, flere Knogler. En Bensplint, tilskaaren, takket.
- X₃. Torsk, lidt; Sej, lidt; Frø, nogle Lemmeknogler; Lomvie, Skinneben; Drossel, Ravenæbsben, 2 Overarme; flere Knogler af Spidsmus, Markmus, Vandrotte, Egern, tildels fundne under Kulturlaget; Odder, et Mellemhaandsben; Faar eller Ged, et Par Knogler.
- XI₁. Torsk, en Mellemkjæbe; Sæl, Stk. af Overarm; Krondyr, et Taaled, Faar eller Ged, flere Knogler; Oxe, en For-tand, et Taaled.
- XI₂. Taskekrabbe, en Klo; Torsk, et Par Kjæber; Sæl, Stk. af Skulderblad; Faar eller Ged, nogle faa Knogler; Oxe, Stk. af Tindingben.
- XII₁. Torsk, 2 Underkj.; Sej, 2 Underkj.; Urfugl, Stk. af Laarben, 2 Mellemfodsben, af ung og gammel; Krondyr, Stk. af Mellemhaand; Faar, nedre Ende af Mellemfod; Faar eller Ged, flere Knogler; Oxe, nogle faa Knogler.
- XII₂. Torsk, adskillige Kjæber; Sej, en Underkj.; Lange, en Underkjæbe; Skovskade, Stk. af Skinneben, Mellemfod; Fjeldræv, Stump af en Underkj., nedre Ende af et Skinneben; Odder, 2 uens Albueben, Stk. af Laarben; Krondyr, en Kindtand, Stk. af Mellemhaand, en Fodrodsknogle; Faar eller Ged, adskillige Knogler; Oxe, flere Knogler; Hest, en nedre Kindtand. En Pren tildannet af øvre Del af Mellemhaand af Faar eller Ged og to afglattede Splinter af Knogle og Hjortehorn?
- XIII₁. Torsk, en Underkj.; Sej, 2 Underkj.; Faar eller Ged, adskilligt; Oxe, nogle faa Knogler.
- XIII₂. Enkelte Knogler af Torskefiske; Skovsnepe, en Overarm; Skarv, et Laarben; Vandrotte, en Underkj. og et Bækkenben; Faar, Stump af en Mellemhaand; Faar eller Ged, flere Knogler; Oxe, lidt. En afglattet Bensplint. Faare-Knoglen og en ubestemmelig Knoglestump tildels farvede grønne, vist af Ir.
- XIV₁. Enkelte Knogler af Torskefiske; Søkonge, et Spoleben; Sæl, et Tindingben og et Taaled; Faar eller Ged, flere Knogler.
- XV₁. Torsk, flere Kjæber; Sej, 2 Underkj.; Skovsnepe, en Overarm; Gejrfugl, Stykke af Laarben; Sæl, et Tindingben; Krondyr, Stump af en Underkj., nedre Ende af en Mellemhaand; Faar, et Mellemfodsben; adskillige Knogler

- af Faar eller Ged; Oxe, nogle faa Knogler; Hest, en øvre og en nedre Kindtand og Stump af endnu en øvre. Et Stykke af en Pren, vist af en Faare-Knogle; et udspaltet Stykke vist af en Oxe-Knogle.
- XV₂. Hummer, Stk. af en Klo; Torsk, flere Kjæber; Sej, en Underkj.; Lange, flere Kjæber og andet; Hund, en nedre Hjørnetand; Bjørn, et Stykke af en Underkjæbe og tilhørende Rovtand og en løs Savtand; Odder, et Spoleben; Kron dyr, en Fortand; Faar eller Ged, flere Kindtænder. Et Stykke af en Pren, vist af Mellemfodsben af Faar.
- XVIII₁. Torsk, flere Kjæber; Sej, flere Kjæber; Lange, 2 Underkj. og andet; Gejrfugl, Stykke af Nøgleben; Topskarv, Albueben; Skovhornugle, en Mellemfod; Sæl, et Taaled; Kron dyr, lidt; Faar, et Mellemfodsben; Faar eller Ged, adskillige Knogler; Oxe, lidt. En Pren eller Spydspids af Midtstykke af Skinneben af Faar eller Ged; en Knoglesplint, vist af Faar, tilglattet; en Knoglestump, tilskaaren.
- XVIII₂. Torsk, 2 Underkj.; Lange, nogle faa Kjæbestykker; Ur-fugl, Stykke af Skinneben, 3 uens Mellemfødder; Enkelt Bekkasin, en Overarm; Ride, Stykke af Overarm; Sø-konge, en Overarm; Sule, et Fingerled; Odder, 2 venstre Albueben; Kron dyr?, Stump af et Hælben; Faar eller Ged, lidt; Oxe, Haandrodsknogle.
- XXI₁. Torsk, nogle faa Kjæber; Sej, en Underkj.; Lange, flere Kjæber; Odder, 2 Mellemfodsben; Faar eller Ged, flere Knogler; Oxe, lidt. En Pren, vist af en Faare-Knogle; et Stykke af Bagranden af Skulderblad af Oxe, afglattet.
- XXI₂. Lange, Mellemkj.; Svartbag?, et Ravnæbsben; Lomvie, Mellemfod; Gejrfugl, Stykke af Skinneben; Spet, en Overarm; Fjeldræv, en Hjørnetand; Odder, Stykke af Skulderblad; Kron dyr, nogle Stykker af Kindtænder; Faar eller Ged, lidt. Et spaltet Mellemhaandsben af Faar, 2 Prene af ubestemmelige Knoglestykker.
- XXII. Torsk, et Par Kjæbestykker; Sej, en Underkj.; Gaas, Mellemfod; Havørn, et Taaled; Bæver, Stykke af en ødre Fortand; Hund, nedre Ende af Spoleben, øvre Ende af Albueben; Kron dyr, lidt; Ged, 2 Stykker af Mellemhaandsben; Faar eller Ged, adskilligt; Menneske, et Ribben. En skaaren Knoglestump.
- XXV₁. Torsk, adskillige Kjæber; Sej, 2 Underkj.; Skallesluger, Stykke af Ravnæbsben; Topskarv, flere Knogler; Sule, Stykke af Nøgleben; Odder, et Spoleben, 2 Albueben; Kron dyr, lidt; Ged, nedre Ender af 2 Mellemfodsben; adskillige Knogler af Faar eller Ged; Oxe, nogle faa

Knogler; Hest, en nedre Kindtand. En Knoglesplint, vist af Spoleben af Oxe, med tilglattet Spids.
 XXV². Torsk, en Mellemkj.; Sej, Underkj. og Mellemkj.; Lange, Mellemkj.; Skovsneppe, Mellemfod; Svartbag?, et Ravnæbsben; Sæl, et Rulleben, delvis farvet af Ir? (Vivianit?); Krondyr, Stykke af Overkjæbe; Faar eller Ged, flere Knogler; Oxe, flere Tænder og Knogler. To Knoglesplinter, den ene tilspidset, den anden maaske Forarbejde til en Pren.

⁵/₂ 1913.

Herluf Winge.

I begge huler er der i det hele fundet:

Av krebsdyr.....	2	arter
» fisker.....	3	»
» padder.....	1	»
» fugler.....	29	»
» pattedyr.....	20	»

tilsammen 55 arter

Av disse 55 arter er 14 fælles for begge huler, 7 er kun fundet i Lillehelleren og 34 kun i Sauehelleren. Merkelig er det, at der kun er fundet 3 fiskearter. Man skulde saaledes foruten disse ha ventet at finde hyse, som nu er den almindeligste fisk ved Mien. Utenfor hulene er der ogsaa i vore dage et »lange-med«, Hammeskallen; men dybden er 60 favner. Har huleboerne fisket her, saa maa de ha hat lange snører. Paa samme sted fiskes ogsaa brosme. Av de 29 fuglearter er kun 11 svømme-fugler. Med undtagelse av den utdøde geirfugl er disse fremdeles temmelig almindelige ved Mien. Geirfuglen fandtes i begge huler; tidligere findesteder er Kvernvikken, Viste, Hestneshulen, Valseshulen, Dalen i Skjørn og Kjelmø. Mange av fuglene er skogfugler. Sammen med træroottene i torvmyrene vidner de om at Mien tidligere har været skogklædt. Nu er skogen borte, og sandsynligvis er det samme tilfældet med de fleste av skogfuglene. Der findes paa Mien ingen jægere, og det har derfor ikke været mulig for mig at faa nøiagtigere oplysninger om øens fauna. Aarfuglen hækker neppe paa Mien i vore dage; men man kan høre aarhanen spille av og til. Tiuren skal ikke findes der længer. Utrægede skogfugler er ogsaa hvitrygget flagspette, skogskrike og duetrost (*turdus viscivorus*). Alle tre arter er i vore dage sjeldne paa Vestlandet. Det var derfor uventet at finde levninger av disse paa Mien, og nu lever de der neppe. Præparant Bernh. Hanson som er en utmerket kjender av fuglefaunaen paa Nordmør, har ialfald ikke set duetrosten. Da øens høieste top kun er 511 m., var det ogsaa uventet at finde fjeldrype. Om den fremdeles lever paa Mien var der ingen som kunde gi mig be-

sked. Man visste at der fandtes ryper; men da man ikke engang kjendte til at der gaves to arter, kunde man selvfølgelig ikke sige om det var fjeldrype eller liryper; rimeligvis er det dog kun den sidste. Mest bemærkelsesværdig er fundet av ben av klippeduen. Om dens nuværende utbredelse anfører jeg efter Kolthoff og Jägerskiöld¹: »Klippedufvan förekommer i vestra delarna af det palaearktiska området samt vissa delar af Indien och ersättes i länderna mellan Persien och Japan af en mycket närstående art samt i norra Afrika af et par andra. På Färöarna er hon mycket allmän, liksom äfven på Orkney- och Shetlandsöarna samt i norra Skottland. I Sverige finnes hon ej vild.« Om dens forekomst i Norge anfører jeg efter prof. Collett: »Paa et Par Klippeøer i Stavangerfjorden har Stamfaderen for vore tamme Duer, Klippeduen (*Columba livia*), lige indtil de seneste Aar havt sit Tilhold, det eneste i Scandinavien. Endnu i Midten af Aarhundredet vare de her talrige, og gjorde flokkevis Excursioner til Fastlandets Engmarker og Agre; men efterhaanden aftog deres Antal ved Menneskers, Rovfugles og strenge Vintres forenede Kræfter, og siden Sytti-Aarene have de været helt forsvundne. De beboede især Rennesø, Klosterø og Ombø; muligens have de stammet fra tamme Individer, der have været indførte af Munkene til det nærliggende Utstein Kloster.« (Norge i det 19. aarh. I, s. 98). Da det nu viser sig at klippeduen har levet paa Mien i forhistorisk tid, saa kan man vel sikkert anta at den har været oprindelig vild ogsaa paa øene i Stavangerfjorden. Straks søndenfor Sauehelleren er der lodrette styrtinger paa hundredevis av meter, og sandsynligvis er det her at klippeduen har bygget sine reder. Her maa det ogsaa være at taksvalen (*hirundo urbica*) har hat sine reder; om denne ruger her nu, kunde ingen sige mig. Efter prof. Helland er taksvalen ingenlunde sjelden paa Vestlandet. Som ellers paa vestkysten er ravnene nu meget hyppig paa Mien; det har i de sidste aar flere gange hændt at den har bygget sit rede paa en liten avsats øverst i aapningen av Sauehelleren. Avsatsen kan skimtes paa billedet av aapningen; men restene av redet, som fremdeles er der, kan man ikke se. Av rovfugle er der fundet 5 arter. To av disse, taarnfalk og havørn, sees ogsaa i vore dage temmelig hyppig paa Mien; de andre, blaa kjærhøk, spurveugle og hornugle, er derimot, om de overhodet forekommer, meget sjeldne. Blaa kjærhøk hækker ved fjeldmyrene i det sydlige Norge. Under trækket og om vinteren kan den træffes i lavere egne, saaledes paa Jæderen og paa Lister. Sandsynligvis hækker den ogsaa i det nordlige Norge (Collett). Hanson har aldrig set blaa kjærhøk paa Nordmør. Spurveuglen

¹ Kolthoff och Jägerskiöld: Nordens Fåglar, Stockholm 1898.

og hornuglen er begge skogfugler. Spurveuglen forekommer almindelig hækkende i de lavere dele av Kristiania og Hamar stifter. Den er fundet i det sydvestlige Norge, saaledes ved Stavanger, men ikke i Bergens stift¹. Nordenfor Dovre findes den sparsomt i det mindste til 65⁰ n. br. (Collett). Hanson har dræpt tre spurveugler ved Kristiansund. Hornuglen findes sparsomt til Trondhjemsfjorden. Den hækker aarlig ved Kristiania og i de mere østlige skogtrakter, men er ytterst sjelden langs vestkysten, hvor den kun paatræffes høst og vaar (Collett). Hanson har stoppet ut 8—9 hornugler, dræpt paa Nordmør.

Av pattedyrene fandtes spidsmus, markmus, vandrotte og ekorn sammen med ben av frosk i auren like under kulturlaget i felt X. Winge mener at her har der sikkert været en musegang, og han udtaler, idet han opsummerer sit hovedindtryk av avfaldsdyngen, at »flere af de vilde Pattedyr og af Fuglene ere sikkert indkomne i Aflejringeren uafhængig af Menneske-Virkosomhed.» At mange av dyrebene er indkommet i avleiringeren uafhængig av mennesket er utvilsomt; men hverken Rysdal eller jeg kunde se noget som tydet paa at der var en musegang under kulturlaget. Ogsaa før hulen var bebodd av mennesker, kan raven som nu ha hat sit rede her, og til sine tider kunde vel ogsaa en katugle eller en hubro ha sit tilhold i den. Os forekommer det da sandsynligere at det er disse fugler som har drat ind ovennævnte dyr og da selvfølgelig ogsaa andre.

Forekomsten av ekorn er av interesse, da den efter folks enstemmige utsagn ikke længer findes paa Mien. Ifølge prof. Collett (Norges Pattedyr s. 216) er den paa vestkystens øer og i de indre vestlige dalfører sparsom eller manglende (mangler saaledes paa Hitteren). Av endnu større interesse er fundet av bæver. Om dens utbredelse anfører prof Collett bl. a.: »Fra Kysttrakterne mellem Stavangerfjorden og Trondhjemsfjorden foreligger ingen angivelse om Bæverens Optræden i ældre eller nyere Tid. Enkelte Stedsnavne antyder dog, at den ogsaa her har haft Tilhold i de indre Dalfører, saaledes i Hardanger, Ytre Sogn, Søndmør, Romsdalen, Sundalen og Drivdalen, ligesom dens Knogler her er (i 1909) fundne paa en Boplads fra Jernalderen paa Hitteren» (Norges Pattedyr s. 199). Bjørneremfundet viser at bæveren har hat sit tilhold ikke alene i de indre dalfører, men ogsaa ute paa de ytterste øer ved kysten. Som bekjendt har ulven til sine tider været meget talrik over hele landet; men paa Mien var der ingen som hadde hørt om at der nogensinde skulde ha været ulv. Til fjeldråven hadde man hellerikke noget kjendskab. Anderledes var det med bjørnen.

¹ Grænsen mellem Bergens stift og Trondhjems stift gaar over Mien nogen faa hundrede meter søndenfor Sauehelleren.

Det var ikke længer siden end at ældre folk kunde mindes det, at en bjørn som blev jaget paa fastlandet, satte paa svøm mot Drønen, hvor den før den naadde land blev slaat ihjel med øks av folk som rodde mot den i baat. Videre kunde folk mindes at der var drøpt 2 bjørne paa Otterøen. Der er ogsaa flere stedsnavn som har bjørn som 1ste sammensætningsled. Kjent er Bjørnerem og Bjørneøen, og straks nordenfor Sauehelleren er der en kort dal eller snarere et slags botn som heter Bjørnedalen (Bjønnadalen). Det var saaledes ikke saa merkelig om der fandtes ben av bjørn i Sauehelleren. Oteren er fremdeles hyppig paa øen. Straks sønderfor hulene er der en dal som kaldes Oterdalen; her skytes i vore dage oter ret som det er. Hjort findes ikke nu paa Mien; men den findes som bekjendt i de tilstøtende trakter, saa uventet var jo fundet av ben av hjort ikke.

Av husdyr er der fundet hund, gjet, faar, okse, svin og hest. Naar kat undtages, har huleboerne saaledes hat samtlige huspattedyr som holdes paa Mien i vore dage.

Av nedenstaaende tabel vil man faa en oversigt over hvorledes husdyrbenene fordeler sig paa de forskjellige felt og lag. Ved tabellen maa merkes, at hvor Winge har opført gjet eller faar, har jeg opført begge arter.

Felt..	III			VI			IX		X			XI		XII	XIII		XIV	XV		XVIII		XXI		XXII		XXV	
Lag..	2	3	4	1	2	3	1	2	1	2	3	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2			1	2
Gjet..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Faar..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Okse..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Svin..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hest..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Som man vil se, kan der ikke paavises nogen forskjel i den vertikale utbredelse av husdyrbenene; de forekommer likesaa vel i de underste lag som i de øverste.

Om en faareknokkel og en ubestemmelig benstump som fandtes i XIII₂, bemerker Winge at de tildels er »farvede grønne, vist af Ir.» Ogsaa om et rulleben av sæl fra XXV₂ siger han, at det er »delvis farvet af Ir? (Vivianit?)» Disse bemerkninger forekommer mig at være av stor betydning. Er disse knokler farvet av ir, saa kunde det skyldes at de hadde ligget sammen med en eller anden gjenstand av bronse, og det vilde jo være et moment av betydning for aldersbestemmelsen. Jeg sendte derfor de omtalte knokler til adjunkt Ryssdal, der nu er for-

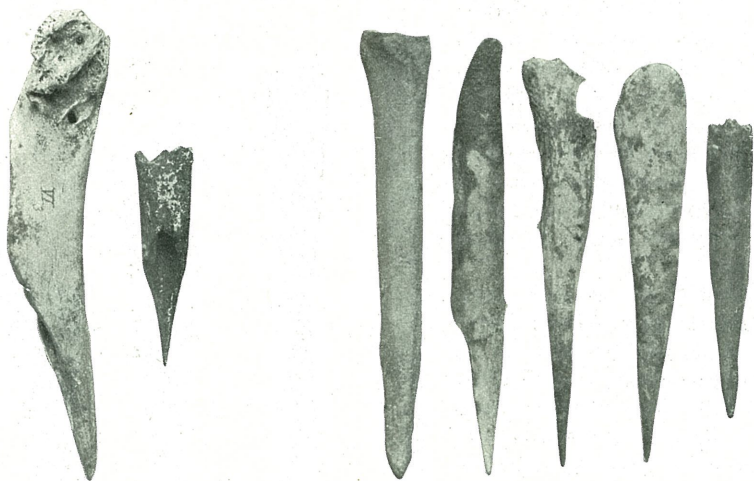
flyttet til Trondhjem, og bad ham være saa venlig at sørge for at de blev undersøkt kemisk. Undersøkelsen blev velvilligst utført av direktør Wleügel. Om resultatet av undersøkelsen skriver Ryssdal til mig) »Wleügel har gjort en meget indgaaende og nøie prøve for at finde om der var kobber tilstede, men det var ikke mulig at finde det mindste spor. De kemiske reaktioner paa kobber er meget skarpe, saa ytterst smaa mængder kan paavises. Hvad der muligens kunde paavises f. eks. ved fosforessenslys har ikke nogen betydning i dette tilfælde, spor av kobber findes overalt ved hjælp derav. Hadde belægget været ir, vilde det været let paaviselig. Saa det maa ansees bragt utenfor al tvil at benene ikke har faat sin grønne farve ved at ligge sammen med brønsegjenstande». Som man vil se av grundplanen av Sauehelleren støter feltene XIII og XXV ind til bergvæggene. Det er før omtalt at disse næsten overalt er dækket av en alge eller en lavart som har omtrent samme farve som de her omhandlede ben. Jeg har derfor tænkt mig muligheten av at disse ben kan ha ligget klods ind til bergvæggen, og at de saaledes er blit farvet av algen eller laven.

Redskaper. Av hjortehorn fandtes et længere avskaaret stykke som vistnok maa opfattes som øks. Stykket er dannet ved at hornet er kløvet efter længden; den øverste ende er tvært avskaaret, smalsidene er avglattet og den nederste ende er skraat tilskaaret fra begge bredsider, hvorved der er dannet en egg. Denne er noget skjæv da der er bortskaaret mere fra spalteflaten end fra utsiden av hornet. Det ene hjørne av eggen er avstøtt og derfor ser man kun en rest av tilskjæringen paa utsiden. Midt paa stykket synes utsiden at være glattere end andre steder, hvorfor stykket sandsynligvis har været skjæftet. Længden er 26 cm., og eggen er nu 5,5 cm. Stykket fandtes indunder bergvæggen i øverste lag av felt VI.

Et avglattet stykke av bakranden av skulderblad av okse oppfatter jeg som en hakke. Som nævnt var kulturlaget paa sine steder saa haardt at vi var nødt til at bruke grev. Dette var saaledes tilfældet i XXI, hvor det heromhandlede stykke fandtes. Uheldigvis blev det truffet av hakken og delvis ødelagt hvorved bestemmelsen blir usikker. Stykket er avglattet tilvenstre i den øverste ende; videre er der i samme ende merker efter to hul. Dette oppfatter jeg saaledes at stykket maa ha været skjæftet og at skaffet har været fæstet ved to nagler. Den nederste ende er avstøtt og sterkt glatslitt; slitmerkerne gaar særlig paa langs efter stykket, men ogsaa paa tvers. Længden er 15,5 cm.

Av spidse redskaper fandtes 18 stykker, hvorav de 12 var mer eller mindre hele. Et spidst redskap har Winge bestemt

som dolk, tildannet av den forreste del av en underkjeve av hjort. Stykket er avbildet som fig. 9 a. Længden 12,2 cm. Det fandtes i VI₃. Et andet stykke (fig. 9 b) har Winge bestemt som pren eller spydspids av midtstykke av skinneben av faar eller gjet. Er stykket en spydspids, maa det henregnes til formen S. Müller, Ordning, fig. 437, hvorav der fandtes flere eksemplarer i Skjongsfundet og et i Havnsundshelleren.¹ Dr. A. W. Brøgger henfører disse fund til sidste halvdel av 300-tallet. Da redskapet ikke er helt i den butte ende, kan man ikke se om der har været naglehuller, og bestemmelsen blir usikker.

Fig. 9 a og b. $\frac{1}{2}$ Fig. 10 a, b, c, d og e. $\frac{2}{3}$

Det kan likesaa snart være en pren. Prener av denne form er fundet i danske bronsealders graver. Stykket fandtes i XVIII. Længden er 5,6 cm.

Et utvalg av prener og naaler er avbildet paa fig. 10 og fig. 11. Av disse er den første (fig. 10 a) tildannet av øvre del av en mellembaand av faar eller gjet. Som under Lillehelleren bemerket, er dette et træk som ansees karakteristisk for den ældre stenalder. Stykket fandtes i XII₂. Med undtagelse av det midterste stykke (fig. 10 c) der er tildannet av baksiden av mellomfotsben av okse, er de andre paa fig. 10 dannet av mellomfotsben av faar. Det sidste stykke (fig. 10 e) har sandsynligvis været benyttet til at stikke ind i en hempe, da det er sterkt glatslitt paa midten. Det samme har kanskje været tilfældet med det første stykke, mens de tre midterste vistnok har været benyttet ved

¹ A. W. Brøgger: Vestnorske hulefund fra ældre jernalder, Berg. Mus. Aarh. 1910, nr 12.

arbeide i skind. Alle 4 stykker paa fig. 11 antar jeg har været anvendt som naaler til beklædningen. Det første stykke (fig. 11 a) som fandtes i XXI₂, er en smukt forarbejdet naal med hode; tværsnittet er rundt; længden er 8,8 cm. En lignende naal fandtes ogsaa i Hestneshulen¹. Th. Petersen sammenligner den med S. Müller, stenalderen 194; men herved er dog at merke at typen 194 er »tynde Blade dannede af Væggen af lange Rørknogler af store Pattedyr, flade paa begge Sider, eller lidt hvælvede paa den ene Side og svagt hulede efter Længden paa den anden Side osv.» Denne beskrivelse passer snarere paa næste stykke (fig. 11 b) der dog ikke er saa smukt forarbejdet som det første. De to sidste stykker (fig. 11 c og d) er vel brudstykker; 11 c er tilskrapet med en kniv som har hat et skar i eggen, hvad man kan se av en indridset linje langs den venstre kant av ben-spidsen.

Blandt de øvrige benredskaper maa særlig fremhæves et brudstykke av en ensidig harpun, som fandtes i XVIII₁. Den nederste mot-hake, som er avrevet, synes at ha vendt opover. Nedenfor denne har der rundt stykket været en skaare, antagelig for fastbindingens skyld. Efter skaaren har bruddet fundet sted. Avb. fig. 12.

Et eiendommelig stykke er avbildet som fig. 13 a. Det er en tynd ubestemmelig bensplint, i hvis ene kant der er indskaaret flere grunde hak. Som man vil se paa avbildningen, er der flere tydelige streker langs efter stykket. Disse streker opfatter jeg som slitmerker, likesom den nederste kant er sterkt slitt. Det fandtes i X₂. Fig. 12 b er et avglattet stykke av hjortehorn. Sandsynligvis har dette stykke været benyttet som sømglatte. Det er 7,3 cm. l.; tværsnittet er nærmest firkantet (XII₂).

Fig. 11 a, b, c og d. ¹/₄

² Th. Petersen: Hestneshulen. Thj. V. S. S. 1910, nr. 2.

Endelig er avbildet (fig. 14) et par brudstykker av forarbeider til redskaper. Fig. 14 a er et utspaltet stykke av ben av okse (?). Dette stykke saavel som det næste (fig. 14 b), der sandsynligvis er forarbeide til en lignende naal som fig. 11 a, er avbildet for at vise at de eggredskaper som man har brukt, maa ha været av tarveligste slags. Rimeligvis er det første stykke tilhugget med en stenøks, og det andet stykke er tilskaaret med en kniv som har hat mange skar i eggen, og da har det vel helst været en flintkniv.

Fig. 12. $\frac{1}{4}$ Fig. 13 a og b. $\frac{1}{4}$ Fig. 14 a og b. $\frac{2}{3}$

Ingen av de færdige prener som fandtes i Sauehelleren, er dannet paa den maate som er karakteristisk for den yngre stenalder i Danmark; men der er et benstykke som vistnok maa opfattes som forarbeide til en saadan. Det er en del av et mellemhaandsben av faar, som fandtes i XXI₂. Stykket er dannet ved at mellemhaandsbenet er kløvet paa langs, hvorefter den øverste ende er slaat bort; men nogen yderligere tildannelse har stykket ikke faat. Længden er 10 cm.

Under redskaper vil jeg ogsaa nævne et stykke av et avkastet hjortehorn. Stykket bestaar av nederste parti av et horn med øientakken. Istakken er brutt av, og straks ovenfor denne er ogsaa hornet brutt av. Dette er gjort paa den maate at der paa begge flatsider er skaaret eller sandsynligere hugget saalænge med et skarpt instrument (antagelig en stenøks) indtil hornet

kunde brytes av. Ogsaa paa en liten rest av istakken sees snitmerker. Hornstykket fandtes i IX². Diameteren straks ovenfor rosenkransen er 5 cm., og længden av øientakken er 18,5 cm.

Av sten fandtes kun faa redskaper: En øks, et brudstykke av skiferspids, en del av en slipesten, nogen faa flintstykker, en knusesten, en kljaasten eller et fiskesøkk og 6 stkr. pimpsten. Paa fig. 15 vil man se øksen i tre forskjellige stillinger. Den maa vel nærmest kaldes en tverøks. Av de avbildninger jeg kjender, ligner den mest fig. 32 i A. W. Brøgger, Norges Vest-

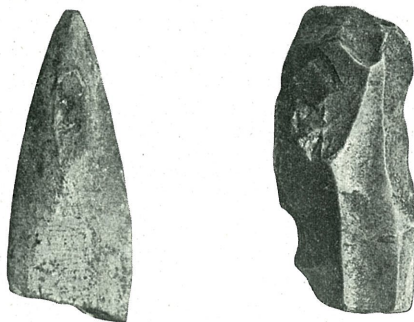

Fig 15. ²/₃.

lands Stenalder (Berg. Mus. Aarb. 1907 nr. 1); den har dog ikke skarpt firkantet tversnit, da den ene smalside er skraa og smalere end den anden. Øksen er slipt; men i den øvre ende er der arr efter tilhugningen; eggen er sterkt uthugget. Bergarten er mørk, tèt og bløt, sandsynligvis skifer. Som man vil se av avbildningen er øksen eiendommelig ved at der paa begge bredsider er indridset streker, som er nogenlunde likeløpende med kantene. Den nuværende længde er 6,2 cm., og bredden er 3,7 cm. Øksen fandtes i XIII².

Odden av en skiferspids fandtes i XXI². Da kun od- den er bevaret, kan typen ikke bestemmes. Skiferen er blaa. Længden er 4 cm., bredden 1,7 cm. Avb. fig. 16 a.

Ved mit besøk i Sauehel- leren nu i paasken fandt jeg i den utkastede jord et brud- stykke av en plateformet slipe- sten av sandsten. Kun den ene side har været anvendt til

a.

Fig. 16. ¹/₁.

b.

slipning, den er noget konkav. Største længde er 10,5 cm., største bredde 8 cm. og tykkelsen 2,3 cm.

Av flint fandtes kun 7 stykker. Det ene av disse er avbildet ved siden av skiferspidsen (fig. 16 b). Sandsynligvis har dette stykke været benyttet som ildflint; det har fettagtig glans, og begge ender er avrundet. Længde 4 cm., bredde 1,8 cm. De andre flintstykker maa henregnes til avfald; de godtjør dog tilstrækkelig at der i hulen har været arbeidet i flint. Fire av stykkene er fundet i øverste lag og tre i andet.

I XV₁ fandtes en rullesten av ellipsoidisk form; det er en utvilsom knusesten. Den er 9,7 cm. lang, 5,3 cm. bred og 4,3 cm. tyk. Det er kun den ene ende som er slitt. Slitflaten er her glat og saaledes meget forskjellig fra de ru slitflater paa bankestenen fra Lillehelleren.

Fig. 17. 1/2

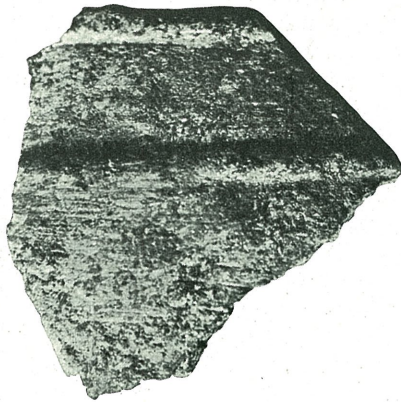

Fig. 18. 1/1

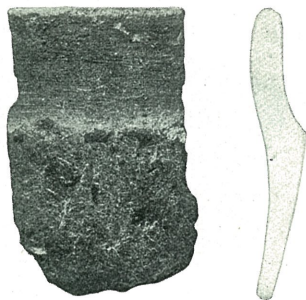

En tildannet klebersten med hul fandtes i VI₂. Kleberstenen er grov og sterkt skjælet; paa overflaten sees striper efter den raa avpudsning, som sandsynligvis er utført ved gnidning mot en ru sten. Stykket er en næsten rund skive; det er dog noget smalere i den ene ende, hvori hullet sitter, og her er det noget skadet. Hullet som er gravet fra begge sider, er trangest paa midten; det er ujevnt og ikke ganske rundt. Stenen som er 14 cm. lang, 11,5 cm. bred og 3,5 cm. tyk, veier omtrent 1 kg. Det maa enten være en kljaasten eller et fiskesøkk.

Av de 6 pimpstensstykker som fandtes i Sauehelleren, var der kun et som hadde utprægede gnidningsmerker. Dette som er avbildet som fig. 17, fandtes i VI₃.

Skaar av kleberstenskar og lerkar. Av kleberstenskar fandtes et brudstykke i VI₃ og et i XII₂. Begge er randskaar, og de

viser sig at ha tilhørt former som nylig er behandlet av dr. Schetelig¹. Det første ligner som man vil se av avbildningen (fig. 18), dr. Scheteligs fig. 5 (karret fra Tjensvold ved Stavanger); men vort kar har dog været betydelig større; over buken har det sandsynligvis hat et tvermaal paa omkring 20 cm.; godstykkelsen er kun 8 mm. Dr. Schetelig »holder det for sikkert at typen er opstaaet under indflydelse fra andre karformer i La Tène-tiden, nemlig metalkjedlen med et bredt mundingsbaand av jern, hvor ogsaa konturlinjen ofte kan minde om den litt side profil paa kleberstenskarrene. Disse gaar altsaa naturlig ind i en formgruppe, som er typisk for den senere del av den førromerske periode, men ogsaa med nogen variation av formen bevares ind i det første tidsavsnit efter vor tidsregnings begyndelse«. Det andet kar har som man vil se (fig. 19), hat ganske samme form som dr. Scheteligs fig. 15 (karret fra Vik i Sogn); men ogsaa her har vort kar været noget større, da munden har hat en diameter paa omkring 20 cm. Bunden har været meget tynd, da stykket nederst kun har en tykkelse paa 5 mm. Denne type har efter dr. Scheteligs mening ingenting at gjøre med den foregaaende; men han forklarer den som en efterligning av de almindeligste typer blandt lerkarrene i folkevandringstiden, lerkar med halvkuleformet underdel og sterkt indsvunget hals. — Formen er ukjent i vikingetiden og kan ikke med nogen rimelighet sættes til endda senere tid; den maa da være ældre end vikingetiden. Dr. Schetelig mener at tilvirkning av kleberstenskar forut for vikingetiden har været bundet til forekomsten

Fig. 19. $\frac{1}{2}$

av god klebersten, som stod synlig og let tilgjengelig i nærheten av bebyggede steder, og slike har sikkert været kjent fra de ældste tider. Ifølge prof. Helland (Romsdals amt I s. 843) forekommer veksten paa flere steder paa Søndmør. De steder som er nærmest Mien er Haram og Lepsø. I de to her omhandlede stykker er bergarten saa forskjellig at de neppe kan skrive sig fra samme forekomst. Det første stykke er lysegraat, grovkornet og skjælet; det andet er mørkere og mere finkornet.

Av lerkarskaar fandtes ialt 36 stykker. Nogen er randskaar, og nogen har ornament, og herav ser man at der er rester av mindst 9 forskjellige kar. I de underste lag av feltene langs den sydvestlige fjeldvæg fandtes flere stykker av et stort, grovt

¹ DR. SCHETELIG: Kar av klebersten fra jernalderen. Oldtiden II.

lerkar. Disse stykker er saa like restene av det store, grove lerkar som fandtes i Valseshulen, at der er grund til at anta at karrene har tilhørt samme type. Av dette kar fandtes i Sauehelleren intet randskaar; derimot fandtes der et stykke av den ytterste del av bunden med en liten del av væggen. Av dette kan man se at bunden har hat et tvermaal paa omkring 14 cm. Det har sandsynligvis hat omtrent samme form som fig. 13 i dr. Schetelig, *En ældre jernalders gaard paa Jæderen* (Berg. Mus. Aarb. 1909, nr. 5), men maa ha været betydelig større.

Paa fig. 20 og fig. 21 er gjengit randskaar av to kar. Begge har været gode kar, dannet av lys lermasse, som i det første kar er blandet med asbest, og som i det andet indeholder mange smaabiter av skjæl. Det første stykke er utvendig saa glat, at jeg, med det samme jeg fandt det, begyndte at spekulere paa om

Fig. 20. $\frac{2}{3}$ Fig. 21. $\frac{2}{3}$

det var glasert. Under randen er der paa begge kar negleindtryk, men ellers er der ingen ornamenten. Om formen paa karrene kan man vanskelig uttale sig; det første har vel rimeligvis været spandformet; dog er der i den nederste kant av skaaret antydning til at det har svunget utover; det andet kar har sandsynligvis været buket. Begge karrene har over mundingen maalt omtrent 20 cm. Det første fandtes i XXI₁, det andet i XXII. I XXI₂ fandtes tre lerkarstykker, som det har lykket at sætte sammen og som utgjør det meste av bunden paa et kar. Lermassen er blandet med asbest, og det kunde derfor ha tilhørt samme kar som det første av de netop omtalte randskaar; men herimot taler dog at lermassen i bundstykkene er mørkere og grovere, iblandet med sandkorn.

Lerkarskaarene med ornamenten viser sig at ha tilhørt 4 forskjellige kar. Av de tre stykker som er sat sammen paa fig. 22, er to fundet i XXI₂ og et i XXV₁. Om karrets form kan man

intet sikkert uttale; men det er vel ikke utelukket at det nærmest har været spandformet. Et spandformet kar fra Nygaard, Hafslo i Sogn, har lignende ornamenter som fig. 22. Karret fra Nygaard er beskrevet av Eyvind de Lange (Berg. Mus. Aarb. 1909, nr. 3, s. 30). Han er tilbøielig til at henføre det til tiden henimot 400. Lignende ornamenter har ogsaa et kar fra Vanse

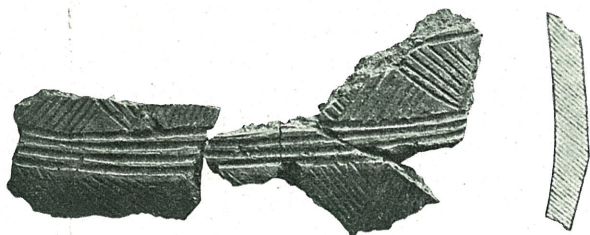

Fig. 22. $\frac{2}{3}$

paa Lister, fig. 22 i dr. Schetelig, Spandformede lerkar fra folkevandringstiden (Ab. 1904 s. 63), kun er orneringen anbragt vertikalt istedenfor horisontalt. Karret fra Vanse er fundet sammen med et spænde av sølv som fører os et godt stykke ned i det 6. aarh. De samme ornamenter som findes paa vort kar,

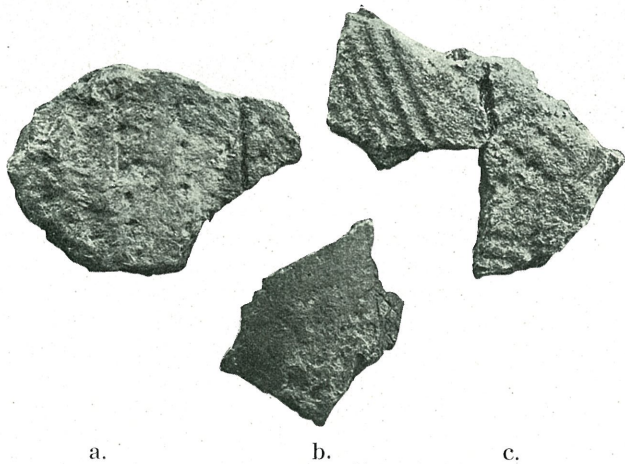

Fig 23. $\frac{2}{3}$

er forøvrig kjendt fra stenalderen, man sammenligne fig. 201 i dr. A. W. Brøgger, Den arktiske stenalder i Norge, s. 158.

Endelig er der paa fig. 23 avbildet brudstykker av tre forskjellige lerkar med ornamenter. Det første (fig. 23 a) synes at ha tilhørt et litet kar av cylindrisk form. Utsiden er avskallet

og ornamenterne er derfor utydelige, de synes at ha bestaaet av lodret stillede rækker av prikker og linjer. I den litteratur som har været tilgjengelig for mig, har jeg ikke fundet kar med lignende ornament. Stykket fandtes i XII¹. Det næste stykke (fig. 23 b) fandtes nær overflaten ved mit første besøk i Sauehelleren sommeren 1911. I kanten tilhøre vil man se en del av et rutemønster, dannet av skraastreker. Tilvenstre er rutemønstret begrenset av en vertikal linje. Saadanne ornament er findes jo baade i stenalderen og i jernalderen, og stykket gir saaledes ikke noget fast holdepunkt for tidsbestemmelsen. Karret har sikkert været ganske litet; det er dannet av en mørk lermasse, blandet med asbest. Godstykkelsen er kun 4—5 mm. Det sidste stykke (fig. 23 c) er sat sammen av to stykker som fandtes i XXV¹. Karret har været dannet av en gulagtig lermasse, blandet med glimmer. Godstykkelsen har været ujevn, i kanten tilhøre er den næsten 6 mm.; i kanten tilvenstre er den kun 3 mm. Det maa saaledes ha været et meget skrøpelig kar. Av avbildningen vil man se at stykket maa ha tilhørt et kar, som har været orneret ganske paa samme maate som fig. 20 i dr. Schetelig, Spandformede lerkar fra folkevandringstiden. Dr. Schetelig har tat fig. 20 (karret fra Haa paa Jæderen) som eksempel paa et spandformet kar fra det 5te aarh.

De øvrige lerkarskaar er smaa og uten ornament; de gir os saaledes ingen opplysninger som kan komme til nytte ved tidsbestemmelsen, og omtales derfor ikke videre.

Som man vil ha set, bekrefter fundfortegnelsen hvad der allerede før er uttalt, at der i hulene er fundet utprægede stenalderredskaper, men at der ogsaa er fundet redskaper, som utvilsomt tilhører jernalderen, skjønt der ikke er fundet spor av metaller. Forholdet er altsaa omtrent det samme som det var i Hestneshulen. Th. Petersen som har beskrevet Hestnesfundet, antar at Hestneshulen har været bebodd til 2 forskjellige tider, i stenalderen og i den ældre jernalder. Imidlertid fandtes stenalderes kulturrester helt op til kulturlagets overflate, medens horn og knokler med snitmerker efter metalredskaper paatræffes næsten tilbunds. Dette forhold antar Petersen kan skyldes den omstændighet, at kulturlaget i den tid hulen har været bebodd i jernalderen, er blit adskillig oprotet. Ogsaa i Sauehelleren er der fundet stenalderesaker og kulturrester fra jernalderen blandet om hverandre fra overflaten til bunden; men baade Ryssdal og jeg føler os overbevist om at nogen omrotning av lagene ikke har fundet sted. Paa min anmodning uttaler Ryssdal: »Der var intet brudd at spore i den regelmæssige lagdeling i de ruter vi grov. Rutene langs den sydvestlige bergvæg manglet det øverste askelag, enten det nu var fordi der intet hadde været, da de laa

saa langt inde, eller fordi Bjørneremsfolket hadde skrapet det bort da de tok sauegjødselen, det er ikke godt at sige. Fik dog nærmest indtryk av at askelaget der hadde været tyndt i det hele tat inderst inde; men ellers tør jeg med stor sikkerhet paa-staa at intet hadde været rørt før; skjællagene og øvrige lag laa regelmæssig hele veien og kunde følges uavbrutt i sin horisontale utbredelse«. Sauehelleren kan saaledes ikke ha været bebodd til to forskjellige tider; men kun til en og det sandsynligvis ikke nogen særlig lang tid. Den utprægede lagdeling av kulturlaget i Sauehelleren skyldes rimeligvis forskjjel i avleiringen sommer og vinter. Om sommeren har hulebeboerne vel kun brændt baal for at koke og steke sin mat, medens de om vinteren ogsaa maa ha brændt baal for at varme op hulen. Avleiringen av aske har saaledes været betydelig større om vinteren end om sommeren. Askelagene maa derfor være dannet om vinteren, medens de mørke lag er dannet i de andre aarstider. Da askelagene omtrent ikke indeholdt hverken skjæl eller ben, maa ogsaa alt avfald være kastet paa baalet om vinteren. Som tidligere omtalt var der i feltene X og XIII tre askelag og tre mørke lag. Beboelsen av hulen skulde saaledes kun ha varet i tre aar. Da det er mere end to tredjedele av hulen som ikke er undersøkt, kan tidsbestemmelsen kun bli en foreløbig. Med det nu foreliggende materiale er dateringen git ved skaarene av kleberstenskarrene og lerkarrene. Bjørneremfundet maa tilhøre folkevandringstiden, nærmere bestemt det 5te aarh. e. Kr. Det skulde saaledes i tid omtrent falde sammen med Hestnesfundet, som Petersen antar falder nærmere midten end beg. av det første aartusen e. Kr.

I sin beskrivelse av Hestnesfundet har Petersen paa side 48 og 49 en interessant note, hvorav jeg tillater mig at hitsætte sidste del: »Jeg har imidlertid ogsaa været fristet til at opfatte Hestnesfundet paa en anden maate. Under det friske indtryk av kulturlagets ensartethet i forbindelse med den merkelige blanding av saker fra stenalderen og ældre jernalder har jeg stadig hat en følelse av at denne tvedeling av fundet er tvungen. Jeg har derfor ikke ganske kunnet avvise den mulighet, at vi her har at gjøre med et overgangsfund, som maa forklares saaledes at de folk der har avsat kulturlaget i Hestnes hulen saa at si har staat paa et stenalders kulturstandpunkt, været delvis henvist til denne periodes mere primitive redskaper og livsforhold om de end har kjendt jernets bruk. Fremtidige fund vil vel avgjøre om denne opfatning kan ha nogen sandsynlighet for sig«.

Som det vil fremgaa av ovenstaaende, er denne opfatning utvilsomt rigtig for Bjørneremfundets vedkommende. En boplads

paa nordvestkysten av Norge behøver saaledes ikke at tilhøre stenalderen om der paa bopladsen findes stenaldersredskaper¹.

Baade Th. Petersen og dr. A. W. Brøgger opfatter de større eller mindre rester av en mur som findes tversover indgangen til flere av de bebodde huler, som forsvarsmur, og herav drar de den slutning at hulene har været bebodd i ufredstider. Ogsaa i Sauehelleren er der som tidligere omtalt, levninger av en mur; imidlertid fortæller de fundne oldsaker, synes det mig, mest om fredelige sysler. Det er vel saa at nogen av oldsakene nærmest maa opfattes som vaaben, men fund av vaaben paa en boplads behøver vel ikke at betyde noget andet og mere end at beboerne har drevet jagt. At beboerne av de her omhandlede huler har drevet jagt og fiskeri er tydelig nok; men samtidig har de holdt de sedvanlige husdyr, og sandsynligvis har de ogsaa dyrket korn. At folk paa det kulturstandpunkt har bodd i huler forekommer mig mærkelig. Kunde det ikke tænkes at husene paa Bjørnerem var blit ødelagt ved ildebrand, og at beboerne hadde tydd til Sauehelleren, mens husene blev bygget op igjen. Dette kunde stemme med den antagelse at beboelsen av hulen kun har varet i tre aar.²

Saavidt jeg forstaar mig paa det, maa Bjørneremsfundet nærmest tilhøre den arktiske kulturkreds. Arktisk er jo stenøksen og skiferspiden, og det samme maa vel være tilfældet med hornangelen fra Lillehelleren. Kleberstenskarrene og lerkarrene tilhører derimot den skandinaviske kultur; men disse har vel neppe været hjemmegjørt. Hvad bensakene angaar, saa tilhører disse former som gjerne er ens for begge kulturer.

¹ At der har været benyttet flint paa en boplads fra jernalderen fik jeg nylig bekræftelse paa. Sammen med præparant Hanson foretok jeg ivaar en tur til øene vestenfor Tustern. Vi fandt her flere smaa hellere med sikre merker efter beboelse. I en slik liten heller paa Møislotten foretok vi en ganske liten prøvegravning, som gav som resultat 3 sterkt forrustede jernstykker og 24 flintstykker. Av flintene maa det ene stykke opfattes som ildflint, og to har sikre merker av at være benyttet som skrapere, resten er ganske smaa avfaldsstykker.

² Paa Frøia blev det fortalt mig isommer at en derværende heller nylig var blit benyttet som kjøkken av brandlidte.